SÜNENÜ'T-TİRMİZÎ'YE KAYNAKLIK BAKIMINDAN İMÂM BUHÂRÎ'NİN ESERLERİ (TAHRÎC VE DEĞERLENDİRME)

Gönderim Tarihi: 16.03.2018 **Kabul Tarihi:** 29.05.2018

Üzeyir Durmuş
Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Dr. Assistant Professor, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Çanakkale, Turkey
uzeyirdurmus@comu.edu.tr
orcid.org/0000-0003-1776-6160

Öz
İmam Tirmizî, Sünen'inde İmâm Buhârî'den hadîsler ve görüşler rivâyet etmektedir. *Sünenü't-Tirmiẕî*'de, Tirmizî'nin doğrudan Buhârî'den rivâyet ettiği 39 ve Buhârî tarafından da rivâyet edildiğini belirttiği 5 hadîs bulunmaktadır. Bu hadîsler *Sünenü't-Tirmiẕî*'deki 3956 hadîsin yaklaşık %1'ine tekabül etmektedir. İlgili hadîslerin Buhârî'nin günümüze ulaşan eserlerinde taranması sonucunda, 31 tanesinin kısmen veya tamamen bu eserlerde yer aldığı, 13 tanesinin ise bu eserlerde bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu 31 rivâyetin 20 tanesi tam olarak, 11 tanesi ise kısmen bu eserlerde yer almaktadır. Kısmen veya tamamen örtüşen rivâyetler bir arada değerlendirildiğinde *Sünenü't-Tirmiẕî*'deki 31 rivâyetten 18 tanesinin *et-Târîḫu'l-kebîr*'le, 11 tanes*inin el-Câmiʿu's-ṣaḥîḥ*'le, 4 tanesinin *el-Edebü'l-müfred*'le, 3 tanesinin *Halku efʿâli'l-ʿibâd*'la ve 3 tanesinin de *et-Târîḫu'ṣ-ṣaġîr*'le uyumlu olduğu görülmektedir. Anlaşıldığı üzere Tirmizî tercihini genellikle *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ* kitabına giremeyen rivâyetlerden yana kullanmıştır. Tirmizî'nin tercih ettiği bu rivâyetleri içermesi muhtemel kitapların bir kısmı günümüze ulaşamadığı için Tirmizî'nin Buhârî'den naklettiği rivâyetlerin birçoğunun o eserlerde yer alıp almadığını, dolayısıyla Buhârî'nin o rivâyetleri kitaplarında rivâyet etmeyi tercih edip etmediğini doğrudan tespit etme imkânımız bulunmamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Hadîs, Tirmizî, Sünen, Buhârî, Rivâyet.

Books of Imām Bukhārī In Terms of The Source to Sunan At-Tirmidhī (Takhrīj And Evaluation)

Abstract
Imām Tirmidhī narrates hadiths and opinions from Imām Bukhārī in his Sunan. There are 39 hadiths In Sunan at-Tirmidhī that Tirmidhī directly narrated from Bukhārī and 5 hadith that he said was narrated by Bukhārī. These hadiths constitute

approximately %1 of the 3956 hadiths in Sunan at-Tirmidhī. As a result of the scanning of the related hadiths in the books of Bukhārī that reaching to today, it was determined that 31 of them were partially or completely contained in these books and 13 of them were not included in these books. 20 of these 31 narrations are in exactly, 11 are in part in these books. When partially or completely overlapping narratives are evaluated together, It is seen that 18 of the 31 narrations in Sunan at-Tirmidhī are compatible with at-Tārīkh al-kabīr, 11 narrations are compatible with al-Jāmiʿ aṣ-ṣaḥīḥ, 4 narrations are compatible with al-Adab al-mufrad, 3 narrations are compatible with Khalq afʿāl al-ʿıbād and 3 narrations are compatible with at-Tārīkh al-avsat. As it is understood, Tirmidhī has often used his preference in favor of narrations that cannot enter al-Jāmiʿ aṣ-ṣaḥīḥ. Since some of the books that are likely to contain these narrations preferred by Tirmidhī do not reach the present day, we cannot directly determine whether many of the narrations quoted by Tirmidhī from Bukhārī are included in those books and therefore whether or not Bukhārī prefers to narrate them in his books.
Keywords: Hadith, Tirmidhī, Sunan, Bukhārī, Narration.

Giriş

Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Tirmiz'de dünyaya gelen Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), daha çok *Sünenü't-Tirmiẕî* diye bilinen hadîs kitabıyla meşhur olmuş bir muhaddistir. Tirmizî bu eserini hazırlarken çok sayıda muhaddisten faydalanmıştır. Bunlar arasında Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) ve Ebû Dâvûd (ö. 275/889) gibi *Kütüb-i Sitte* müellifleri de vardır.[1] Yaptığımız alan araştırmasına göre, Tirmizî'nin Buhârî'den naklen yaptığı rivâyetleri tespit eden, bu rivâyetlerin Buhârî'nin günümüze ulaşan eserlerinde bulunup bulunmadığını ortaya koyan ve Buhârî'nin eserlerini Tirmizî'ye kaynaklık yönünden ele alan bir çalışma bulunmamaktadır.[2]

---

1 İ. Lütfü Çakan, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 129.

2 Konuyla ilgili araştırma yaparken incelediğimiz kitap ve makâleler arasında zikredilmesinde fayda gördüğümüz bazı çalışmalar şunlardır:

a. Cemal Sofuoğlu, "Zayıf ve Mevzu Hadîsler Açısından Tirmizî'nin Süneni Üzerine Bir İnceleme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 43-87.

b. Huriye Martı, "Tirmizî'nin Zevâidi ve Sıhhat Analizi: -Kütüb-i Sitte Merkezli Bir Mukayese-", *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009): 7-17.

c. Enes el-Ca'd, "el-Mesâilü'lletî ẖâlefe fîhi't-Tirmiẕî şeyẖahû el-Buẖârî", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015/1): 151-176.

Biz bu çalışmamızda yukarıda belirtilen konuları açıklığa kavuşturmaya çalışacağız. Böylece *Kütüb-i Sitte* müellifleri arasındaki hoca talebe ilişkisi ve birbirlerinden yaptıkları rivâyetlerin miktarı konusuna mütevazi bir katkı sunmaya gayret edeceğiz. Bu tür araştırmaların *Kütüb-i Sitte* müellifleri arasındaki bağın somut, mukâyeseli ve sayısal olarak doğru bir şekilde ortaya konulması açısından gerekli olduğu kanaatindeyiz. Zira bazen bu konuda yanlış rakamlar verildiği görülebilmektedir. Nitekim yaptığımız bir araştırmaya göre Buhârî, Mâlik'ten yaklaşık 420 farklı rivâyet naklettiği halde Fuâd Sezgin, önceki müelliflerden naklen bu sayıyı "300 kadar hadîs" şeklinde vermektedir.[3]

1. Sünenü't-Tirmizî

Sünenü't-Tirmiẕî, Câmiʿu't-Tirmiẕî, Ṣaḥîḥu't-Tirmiẕî, el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ, el-Müsnedü'ṣ-ṣaḥîḥ, el-Câmiʿu'l-kebîr olarak da bilinmektedir. Ancak içerisindeki tüm hadîslerin –bizzat müellifinin birçok hadîsin sonunda yaptığı açıklamalardan da anlaşıldığı üzere– sahîh olmaması nedeniyle eserin sahîh olarak anılmasının yanıltıcı olacağını düşünenler vardır.[4]

Sünenü't-Tirmiẕî, 46 ana bölüm (ebvâb), 2496 altbölüm (bâb) ve 3956 hadîsten oluşmaktadır. *Tuḥfetü'l-aḥveẕî* şerhi ile yapılan baskısında hadîs sayısı 4051'dir. Tirmizî, eserinin ana bölümleri için kitâb yerine ebvâb demeyi tercih etmiştir. Eserin ilk ana bölümü "Ebvâbü't-Tahâret"'tir. Tahâret bölümüyle başladığı ve fıkıhla ilgili çok sayıda hadîs içerdiği için birçok muhaddis tarafından "Sünen" olarak kabul edilen eser, tefsîr, ahlâk vb. farklı konuları da bünyesinde barındırması nedeniyle bazı

d. Enes el-Ca'd, "Tirmîzî'nin Sünen'inde Buharî ve Ebû Zur'a'nın İhtilafları = Differences Between Bukhari and Abu Zur'a in Tirmidhi's Sunan = İhtilafü'l-Buharî ve Ebî Zür'a fî Süneni't-Tirmizi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/1 (2016): 245-266.

Bu makâleler Tirmizî'nin *Sünen*'i ve Buhârî ile Tirmizî arasındaki bağ konusunda önemli çalışmalar olsalar da bizim mevzumuza kayda değer bir katkı sunmaktan uzaktırlar. Bu makâleler dışında şu iki kitabın da burada anılmasında fayda vardır:

a. Nûreddin ʿItr, *el-İmâm et-Ṭirmiẕî ve'l-müvâzenetü beyne câmiʿihî ve beyne'ṣ-ṣaḥîḥayn* (b.y.: Matbaatü lecneti'-t-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1970).

b. Yûsuf b. Muhammed ed-Dahîl, *Suâlâtü't-Tirmiẕî li'l-Buḫârî ḥavle eḥâdîs̱ fî Câmiʿi't-Tirmiẕî* (Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003).

Bu iki eser, Tirmizî'nin *Sünen*'i ve *Sünen*'deki bazı hadîslerle ilgili Buhârî ve Tirmizî arasındaki görüş farklılıkları hakkında önemli bigiler içeren hacimli çalışmalar olmakla birlikte bunların da bizim konumuza sunduğu veriler oldukça sınırlıdır. Zira bizim araştırdığımız konu, Buhârî'nin rivâyetlerinin ve eserlerinin Tirmizî'nin *Sünen*'ine ne ölçüde kaynaklık ettiğidir.

[3] Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956), 305.

[4] Bk. Çakan, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 129.

muhaddislerce de "Câmiʿ" türünde bir hadîs kitabı sayılmıştır. Doğrusu *Kütüb-i Sitte* içerisinde tam olarak câmiʿ denilebilecek tek eser Buhârî'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'idir. Zira îmân, fıkıh, ahlâk, âdâb, tefsîr ve siyer gibi bir eserin câmiʿ sayılabilmesi için gereken tüm bölümleri sadece o içermektedir. Kanaatimizce Müslim'in *Sahîh*'i tefsir, Tirmizî'nin eseri ise siyer içeriğinin çok az olması nedeniyle tam olarak câmiʿ değildir. Dolayısıyla Müslim'in eseri bu eksiğine rağmen câmiʿ sayılacaksa Tirmizî'nin eseri de câmiʿ sayılmalıdır. Şu farkla ki; Müslim'in eseri *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*, Tirmizî'nin eseri ise sadece *el-Câmiʿ* diye isimlendirilmelidir. Zira başta da ifâde edildiği üzere bizzat müellifi tarafından içerisindeki bazı hadîslerin sahîh olmadığı belirtilmektedir.[5]

Tirmizî'nin eseri, hemen her hadîsten sonra rivâyetin sıhhat durumuyla ilgili müellifinin yaptığı açıklamalarıyla ve sonundaki "el-ʿİlel" bölümüyle *Kütüb-i Sitte* içerisinde özel bir konuma sahiptir. Zira *Kütüb-i sitte*'nin diğer kitaplarında hadîslerin sıhhat durumu bu yoğunlukta ele alınmamıştır. Bu yönüyle hadîs öğretimi açısından da önemli bir eserdir. Zira bu eser öğrenilen teorik bir kısım hadîs usûlü konularının uygulamasını görme imkânı da sağlamaktadır.[6]

2. Tirmizî'nin Buhârî'den Rivâyet Ettiği Hadîsler

Tirmizî, *Sünen*'inde ismi Muhammed b. İsmâîl olan dört hocasından hadîs rivâyet etmektedir. Bunlardan yaptığı rivâyetler incelendiğinde Buhârî'yi sadece Muhammed b. İsmâîl olarak zikrettiği, diğerlerini ise muhtemelen onunla karıştırılmasın diye dede isimlerini veya nisbelerini de ekleyerek kaydettiği görülmektedir.

1. Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870).[7]
2. Muhammed b. İsmâîl el-Vâsitî (ö. 258/872).[8]
3. Muhammed b. İsmâîl b. Yûsuf (ö. 280/893). [9]
4. Muhammed b. İsmâîl b. Semure el-Aḥmesî el-Kûfî (ö. 260/874 veya 258/872).[10]

---

[5] İki örnek için bk. Tirmizî, "Tahâret", 40 (53 ve 54).

[6] Sünen'le ilgili geniş bilgi için bk. Nûreddin ʿItr, *el-İmâm et-Ṭirmiẕî ve'l-müvâzenetü beyne câmiʿihî ve beyne's-ṣaḥîḥayn* (b.y.: Matbaatü lecneti'-t-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1970).

[7] Hakkında kısa bilgi için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb* (Kâhire: Dârü'l-ʿâsime, ts.), 825. Tirmizî'nin *Sünen*'indeki rivâyetleri ileride gelecek.

[8] Hakkında kısa bilgi için bk. İbn Hacer, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 825. Tirmizî'nin *Sünen*'indeki rivâyetleri için bk. *Tirmizî*, "Hac", 84 (927), "Fedâilü'l-Kur'ân", 20 (2918).

[9] Hakkında kısa bilgi için bk. İbn Hacer, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 825. Tirmizî'nin *Sünen*'indeki için bk. *Tirmizî*, "Nüzûr", 1 (1525).

[10] Hakkında kısa bilgi için bk. İbn Hacer, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 826. Tirmizî'nin *Sünen*'indeki rivâyeti için bk. *Tirmizî*, "Deavât", 25 (3412).

Tirmizî, Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin yolculuklarını tamamlayıp Nişâbur'a yerleştiği hicrî 250-255 yılları arasında beş yıl boyunca kendisinden ders almıştır.[11] Buhârî Tirmizî'nin hocası olmakla birlikte ikisi arasındaki ilim akışının tek taraflı olduğu söylenemez. Nitekim Buhârî Tirmizî'ye: "Ben senden senin benden yararlandığından daha çok yararlandım." diyerek bu durumu mütevazi bir üslupla ifade etmiştir.[12] Ayrıca Buhârî, Tirmizî'nin *Sünen*'inde belirttiğine göre ondan iki hadîs dinlemiştir.[13] Tirmizî hadîslerin illetleri gibi konularda hocası Buhârî'den çokça faydalanmakla birlikte ondan az sayıda hadîs rivâyet etmiştir. Nitekim *Sünen*'inde Buhârî'den hadîslerle ilgili 70 görüş naklederken sadece 39 hadîs rivâyet ettiği görülmektedir. Bu durumun nedenine dair kaynaklarda bir bilgi bulamadık. Ancak Tirmizî'nin *Sünen*'inin *Kütüb-i sitte*'nin diğer beş kitabında bulunmayan 1280 zevâid içerdiği bilgisi[14] -ki Sünen toplam 3956 hadîsten oluşmaktadır- diğer musannıfların nakletmediği farklı rivâyetleri bir araya toplamaya istekli olduğunu düşündürmektedir. Belki de bundan dolayı, hadîslerin durumlarıyla ilgili Buhârî'den oldukça fazla nakilde bulunan Tirmizî, tekrara düşmemek için ondan çok hadîs nakletmemiş olabilir. Nitekim Tirmizî'nin *Sünen*'i tekrarlarının azlığıyla bilinir.[15]

Bu bölümde Tirmizî'nin doğrudan Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'den rivâyet ettiği 39 ve ek olarak Buhârî tarafından da rivâyet edildiğini belirttiği 5 hadîs tam metinleriyle verilecek, bu rivâyetlerin Buhârî'nin elde mevcut olan *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*,[16] *el-Edebü'l-müfred*,[17] *et-Târîḫu'l-kebîr*,[18] *et-Târîḫu'ṣ-*

---

11 Nûreddin ʿItr, *el-İmâm et-Ṭirmiẕî*, 17 vd.

12 Yûsuf b. Muhammed, *Suâlâtü't-Tirmiẕî*, 144.

13 Yûsuf b. Muhammed, *Suâlâtü't-Tirmiẕî*, 147. İbâreler için bk. Tirmizî, "Tefsîr", 60 (3303), "Menâkıb", 21 (3727).

14 Huriye Martı, "Tirmizî'nin Zevâidi ve Sıhhat Analizi: -Kütüb-i Sitte Merkezli Bir Mukayese-", *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009): 8.

15 Bk. Çakan, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 129.

16 "Buhârî, halk arasında Sahîh-i Buhârî diye şöhret bulan bu eseri 600.000 kadar hadîs arasından seçerek on altı yılda meydana getirmiştir." M. Mustafa el-Aʿzamî, "el-Câmiʿu's-ṣaḥîḥ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 371. Sahîh-i Buhârî muhaddislerin çoğuna göre kütüb-i sitte içindeki en mu'teber eser olup Muhammed Fuâd Abdülbâkî neşrine göre 7563 hadîs içermektedir. Farklı cilt sayısında çeşitli baskıları vardır.

17 "*el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te bulunmayan güzel ahlâka dair bazı hadîsleri de ihtiva eden ve 644 bab içinde 1322 hadîsi toplayan bir eserdir." Aʿzamî, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 6: 371. Tek cilt olup yaklaşık 500 sayfadır.

ṣaġîr,[19] *eḍ-Ḍuʿafâu'ṣ-ṣaġîr,*[20] *el-Künâ,*[21] *Ḫalḳu efʿâli'l-ʿibâd,*[22] *Refʿu'l-yedeyn fi'ṣ-ṣalât,*[23] *el-Ḳırâetu ḥalfe'l-imâm*[24] adlı eserlerinde bulunup bulunmadığı tespit edilecektir. İlgili hadîsler tertîb edilirken *Sünen*'deki sıra esas alınacaktır.[25] Buhârî'nin eserlerinde tespit edilemeyen rivâyetler,[26] ondan önceki veya onunla muâsır mussannıfların eserlerinde bulunuyorsa dipnotlarda örnek bir veya iki esere işâret edilecektir. Sonraki dönemlerde ilgili musannıflara ait rivâyetler birçok müellif tarafından tekrar edildiği için yukarıda belirttiğimiz koşulları sağlayan eserler bulunduğu takdirde onlara atıfta bulunulmayacaktır.

İmâm Tirmizî'nin İmâm Buhârî'den yaptığı rivâyetler sırasıyla şunlardır:

١- حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ مِنَ الْخَلاَءِ قَالَ: «غُفْرَانَكَ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ لا نَعْرِفُهُ إِلاَّ مِنْ حَدِيثِ إِسْرَائِيلَ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ. وَأَبُو بُرْدَةَ بْنُ أَبِي مُوسَى، اسْمُهُ عَامِرُ بْنُ

---

18 "Buhârî'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'ten önce yazdığı bu kitap sahasının ilk eserlerinden biri olup müellif bu eserinde ashaptan kendi şeyhlerine kadar 13.000'e yakın râvinin güvenilirlik derecesini tesbit etmiştir." Aʿzamî, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 6: 371. 8 ciltlik hacimli bir eserdir. Sonundaki zeyle birlikte 9 cilt olarak basılmıştır.

19 "*et-Târîḫu'l-kebîr*'in bir hulâsası olup müellif bu eserinde râvileri *et-Târîḫu'l-kebîr*'deki gibi alfabetik olarak değil vefat tarihlerine göre ele almakta ve onlar hakkında diğer eserlerinde rastlanmayan bilgiler vermektedir." Aʿzamî, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 6: 371. 2997 râvî hakkında bilgi vermekte olup 2 cilttir.

20 "İbrâhim ismiyle başlamakta ve 418 râviyi ihtiva etmektedir. Buhârî'nin daha önce zikredilen kitaplarına nisbetle oldukça küçük hacimli olup alfabetiktir." Aʿzamî, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 6: 371. 300 sayfalık bir eserdir.

21 "*et-Târîḫu'l-kebîr*'i tamamlayıcı mahiyette olan bu eser, isimlerinden çok künyeleriyle tanınan 1000 kadar râvi hakkında kısa bilgiler vermektedir." Aʿzamî, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 6: 371. *et-Târîḫu'l-kebîr*'in sonunda zeyl olarak basılmış olup yaklaşık 100 sayfadır.

22 "Kulların diğer fiilleri gibi Kur'an'ı telaffuz edişlerinin de mahlûk olduğunu ortaya koymak maksadıyla yazılan bir eserdir." Aʿzamî, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 6: 371. Yaklaşık 120 sayfadır.

23 "Namazda rükûa varırken ve rükûdan kalkarken tekbir almanın sünnet olduğuna dair bir eserdir." Aʿzamî, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 6: 371. 198 rivâyet içermekte olup yaklaşık 190 sayfadır.

24 "Ehl-i re'y*in görüşlerinin aksine farz namazlarda imamla beraber cemaatin de Kur'an okumasının gerekli olduğunu ileri süren bir eserdir." Aʿzamî, "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ", 6: 371. 195 rivâyet içermekte olup yaklaşık 80 sayfadır.

25 Bu hadîsleri kaynaklarına göre gruplandırarak sıralamak da mümkündür. Ancak bazı rivâyetler birden çok kaynakta bulunduğundan tekrara düşmemek için bu yöntem tercih edilmemiştir.

26 Bunun nedeni, ilgili rivâyetlerin Buhârî'nin günümüze ulaşamayan eserlerinde olması veya Buhârî'nin bu rivâyetlere kitaplarında yer vermemesi olabilir.

عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ الأَشْعَرِيِّ، وَلا يُعْرَفُ فِي هَذَا الْبَابِ إِلاَّ حَدِيثُ عَائِشَةَ.[27]

٢- حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا الحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَالِبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أُمَامَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ثَلاَثَةٌ لاَ تُجَاوِزُ صَلاَتُهُمْ آذَانَهُمْ: العَبْدُ الآبِقُ حَتَّى يَرْجِعَ، وَامْرَأَةٌ بَاتَتْ وَزَوْجُهَا عَلَيْهَا سَاخِطٌ، وَإِمَامُ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ. وَأَبُو غَالِبٍ اسْمُهُ حَزَوَّرٌ.[28]

٣- حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الحَمِيدِ الكُوفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ المغِيرَةِ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كُنَّا نَتَمَنَّى أَنْ يَبْتَدِئَ الأَعْرَابِيُّ العَاقِلُ فَيَسْأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ عِنْدَهُ، فَبَيْنَا نَحْنُ كَذَلِكَ، إِذْ أَتَاهُ أَعْرَابِيٌّ، فَجَثَا بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "يَا مُحَمَّدُ! إِنَّ رَسُولَكَ أَتَانَا فَزَعَمَ لَنَا أَنَّكَ تَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ أَرْسَلَكَ؟" فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ.» قَالَ: "فَبِالَّذِي رَفَعَ السَّمَاءَ، وَبَسَطَ الأَرْضَ، وَنَصَبَ الجِبَالَ، آللَّهُ أَرْسَلَكَ؟" فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ.» قَالَ: "فَإِنَّ رَسُولَكَ زَعَمَ لَنَا أَنَّكَ تَزْعُمُ أَنَّ عَلَيْنَا خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي اليَوْمِ وَاللَّيْلَةِ." فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ.» قَالَ: "فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللَّهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟" قَالَ: «نَعَمْ»، قَالَ: "فَإِنَّ رَسُولَكَ زَعَمَ لَنَا أَنَّكَ تَزْعُمُ أَنَّ عَلَيْنَا صَوْمَ شَهْرٍ فِي السَّنَةِ؟" فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَدَقَ.» قَالَ: "فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللَّهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟" قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ.» قَالَ: "فَإِنَّ رَسُولَكَ زَعَمَ لَنَا أَنَّكَ تَزْعُمُ أَنَّ عَلَيْنَا فِي أَمْوَالِنَا الزَّكَاةَ." فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَدَقَ.» قَالَ: "فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللَّهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟" قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ.» قَالَ: "فَإِنَّ رَسُولَكَ زَعَمَ لَنَا أَنَّكَ تَزْعُمُ أَنَّ عَلَيْنَا الحَجَّ إِلَى البَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً." فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ.» قَالَ: "فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللَّهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟" فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ.» فَقَالَ: "وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالحَقِّ لاَ أَدَعُ مِنْهُنَّ شَيْئًا وَلاَ أُجَاوِزُهُنَّ." ثُمَّ وَثَبَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ صَدَقَ الأَعْرَابِيُّ دَخَلَ الجَنَّةَ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ. وَقَدْ رُوِيَ مِنْ غَيْرِ هَذَا الوَجْهِ عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. سَمِعْتُ **مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ**[29] يَقُولُ: "قَالَ بَعْضُ أَهْلِ الْحَدِيثِ: فِقْهُ هَذَا الحَدِيثِ، أَنَّ القِرَاءَةَ عَلَى العَالِمِ وَالعَرْضَ عَلَيْهِ جَائِزٌ مِثْلُ السَّمَاعِ، وَاحْتَجَّ بِأَنَّ الأَعْرَابِيَّ عَرَضَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَقَرَّ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."[30]

٤ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا الوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ المثَنَّى بْنِ الصَّبَّاحِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ: «أَلاَ مَنْ وَلِيَ يَتِيمًا لَهُ مَالٌ فَلْيَتَّجِرْ فِيهِ، وَلاَ يَتْرُكْهُ حَتَّى

---

[27] Tirmizî, "Tahâret", 5 (7). Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* (Riyâd: Mektebetü'l-meârif, 1998), 239 (363). Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Dekkan: Dârü'l-meârifi'l-Osmâniyye, ts.), 8: 386. Aynı sened ve metinle.

[28] Tirmizî, "Salât", 154 (360). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin Ali b. el-Hasen'den (ö. 215/830) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 1 hadîs rivâyet etmektedir. Bk. Buhârî, "Itk", 13. Bu hadîsin, anlama etki etmeyen birkaç kelime farkıyla ve aynı senedle rivâyeti için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Muṣannef* (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409), 1: 358, 3: 558.

[29] Burada ismi geçen Muhammed b. İsmâîl de İmâm Buhârî'dir. Bk. Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-aḥveẕî şerḥu Câmi'i't-Tirmiẕî* (Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 3: 200. İbn Hacer el-Askalânî, *Fetḥü'l-Bârî Şerḥu Saḥîḥi'l-Buḫârî* (Beyrût: Dârü'l-ma'rife, 1379), 1: 149.

[30] Tirmizî, "Zekât", 2 (619), Buhârî, "İlim", 6. Oradaki rivâyetin senedi farklı olup metni de muhtasar ve kısmen değişiktir. Şöyle ki: İlgili metinde hacla ilgili soru kısmı ve bedevinin eksik veya fazla yapmakla ilgili ifadeleri bulunmamakta ama gelen kişinin kimliği Dımâm b. Saʿlebe olarak açıklanmaktadır. Bir başka rivâyette ise hadîsin başındaki nübüvvetle ilgili soru bulunmamakta ama sondaki daha fazla veya az yapmamakla ilgili bedevinin sözleri ve Hz. Peygamber'in cevabı benzer ifadelerle geçmektedir. Bk. Buhârî, "Îmân", 34. Her iki rivâyette de ana tema aynı olmakla birlikte detaylar ve senedler farklıdır.

تَأْكُلَهُ الصَّدَقَةُ.»

وَإِنَّمَا رُوِيَ هَذَا الحَدِيثُ مِنْ هَذَا الوَجْهِ، وَفِي إِسْنَادِهِ مَقَالٌ، لأَنَّ المثَنَّى بْنَ الصَّبَّاحِ يُضَعَّفُ فِي الحَدِيثِ. وَرَوَى بَعْضُهُمْ هَذَا الحَدِيثَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الخَطَّابِ فَذَكَرَ هَذَا الحَدِيثَ. وَقَدْ اخْتَلَفَ أَهْلُ العِلْمِ فِي هَذَا البَابِ، فَرَأَى غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَالِ اليَتِيمِ زَكَاةً مِنْهُمْ: عُمَرُ، وَعَلِيٌّ، وَعَائِشَةُ، وَابْنُ عُمَرَ، وَبِهِ يَقُولُ مَالِكٌ، وَالشَّافِعِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ. وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ العِلْمِ: "لَيْسَ فِي مَالِ اليَتِيمِ زَكَاةٌ." وَبِهِ يَقُولُ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ المبَارَكِ، وَعَمْرُو بْنُ شُعَيْبٍ هُوَ ابْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ العَاصِ، وَشُعَيْبٌ قَدْ سَمِعَ مِنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو. وَقَدْ تَكَلَّمَ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ فِي حَدِيثِ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ وَقَالَ: هُوَ عِنْدَنَا وَاهٍ، وَمَنْ ضَعَّفَهُ، فَإِنَّمَا ضَعَّفَهُ مِنْ قِبَلِ أَنَّهُ يُحَدِّثُ مِنْ صَحِيفَةِ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو. وَأَمَّا أَكْثَرُ أَهْلِ الحَدِيثِ فَيَحْتَجُّونَ بِحَدِيثِ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، وَيُثْبِتُونَهُ مِنْهُمْ: أَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ وَغَيْرُهُمَا.[31]

٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، ح وحَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ**، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ، عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «العَامِلُ عَلَى الصَّدَقَةِ بِالحَقِّ كَالغَازِي فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى بَيْتِهِ.»

حَدِيثُ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ حَدِيثٌ حَسَنٌ. وَيَزِيدُ بْنُ عِيَاضٍ ضَعِيفٌ عِنْدَ أَهْلِ الحَدِيثِ. وَحَدِيثُ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ أَصَحُّ.[32]

٦ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ مُوسَى، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَيُّ الصَّوْمِ أَفْضَلُ بَعْدَ رَمَضَانَ؟" فَقَالَ: «شَعْبَانُ لِتَعْظِيمِ رَمَضَانَ.» قِيلَ: "فَأَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟" قَالَ: «صَدَقَةٌ فِي رَمَضَانَ.»

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، وَصَدَقَةُ بْنُ مُوسَى لَيْسَ عِنْدَهُمْ بِذَاكَ القَوِيِّ.[33]

٧ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ قَالَ: حَدَّثَنَا الوَلِيدُ بْنُ أَبِي ثَوْرٍ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "إِنِّي رَأَيْتُ الهِلاَلَ." قَالَ: «أَتَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، أَتَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَ: "نَعَمْ." قَالَ: «يَا بِلاَلُ! أَذِّنْ فِي النَّاسِ أَنْ يَصُومُوا غَدًا.»

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ الجُعْفِيُّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ سِمَاكٍ، نَحْوَهُ بِهَذَا الإِسْنَادِ. حَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ فِيهِ اخْتِلاَفٌ. وَرَوَى سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ وَغَيْرُهُ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْسَلاً. وَأَكْثَرُ أَصْحَابِ سِمَاكٍ رَوَوْا، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْسَلاً. وَالعَمَلُ عَلَى هَذَا الحَدِيثِ عِنْدَ أَكْثَرِ أَهْلِ العِلْمِ قَالُوا: تُقْبَلُ شَهَادَةُ رَجُلٍ وَاحِدٍ فِي الصِّيَامِ، وَبِهِ يَقُولُ ابْنُ المبَارَكِ، وَالشَّافِعِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَأَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ إِسْحَاقُ: "لاَ يُصَامُ إِلاَّ بِشَهَادَةِ رَجُلَيْنِ." وَلَمْ يَخْتَلِفْ أَهْلُ العِلْمِ فِي الإِفْطَارِ أَنَّهُ لاَ يُقْبَلُ

---

31 Tirmizî, "Zekât", 15 (641). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin İbrâhîm b. Mûsâ'dan (ö. 220/835) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 79 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "Hayz", 2. Bu hadîsin, anlama etki etmeyen birkaç kelime farkıyla ve Müsennâ'dan itibaren aynı senedle rivâyeti için bk. İbn Zenceveyh, *el-Emvâl* (Suûdî Arabistan: Merkezü'l-Melik Faysal, 1986), 3: 989.

32 Tirmizî, "Zekât", 18 (645). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin Ahmed b. Hâlid'den (ö. 214/829) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ* hâricindeki bazı kitaplarında ondan hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, *el-Ḳıraâetu ḫalfe'l-imâm*, 18. Bu hadîsin aynı sened ve metinle rivâyeti için bk. İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, 1: 69. Aynı metin ve ilk râvîsi hariç aynı senedle rivâyeti için ise bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned* (Riyâd: Dârü'l-vatan, 1997), 1: 65.

33 Tirmizî, "Zekât", 28 (663). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Ancak Buhârî'nin Mûsâ b. İsmâîl'den (ö. 223/838) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 209 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 4. Bu hadîsin ilk râvîsi hariç aynı senedle ve önemsiz kelime farklarıyla birlikte sadece oruçla ilgili bölümünü içeren rivâyeti için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Muṣannef*, 2: 346.

فِيهِ إِلاَّ شَهَادَةُ رَجُلَيْنِ.[34]

٨ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ**:** حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ المُنْذِرِ قَالَ**:** حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ**:** حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَعِيدٍ المَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ**:** «الصَّوْمُ يَوْمَ تَصُومُونَ، وَالفِطْرُ يَوْمَ تُفْطِرُونَ، وَالأَضْحَى يَوْمَ تُضَحُّونَ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ**.** وَفَسَّرَ بَعْضُ أَهْلِ العِلْمِ هَذَا الحَدِيثَ، فَقَالَ**:** إِنَّمَا مَعْنَى هَذَا أَنَّ الصَّوْمَ وَالفِطْرَ مَعَ الجَمَاعَةِ وَعُظْمِ النَّاسِ.[35]

٩ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ المُنْكَدِرِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّهُ قَالَ: أَتَيْتُ أَنَسَ بْنِ مَالِكٍ فِي رَمَضَانَ وَهُوَ يُرِيدُ سَفَرًا، وَقَدْ رُحِلَتْ لَهُ رَاحِلَتُهُ، وَلَبِسَ ثِيَابَ السَّفَرِ، فَدَعَا بِطَعَامٍ فَأَكَلَ، فَقُلْتُ لَهُ: "سُنَّةٌ؟" قَالَ: "سُنَّةٌ." ثُمَّ رَكِبَ.

حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ**:** حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ**:** حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ**:** حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ قَالَ**:** حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ المُنْكَدِرِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ**:** أَتَيْتُ أَنَسَ بْنُ مَالِكٍ فِي رَمَضَانَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ**.**

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ**.** وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ هُوَ ابْنُ أَبِي كَثِيرٍ هُوَ مَدِينِيٌّ ثِقَةٌ، وَهُوَ أَخُو إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَعْفَرٍ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ هُوَ ابْنُ نَجِيحٍ وَالِدُ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ المَدِينِيِّ، وَكَانَ يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ يُضَعِّفُهُ**.** وَقَدْ ذَهَبَ بَعْضُ أَهْلِ العِلْمِ إِلَى هَذَا الحَدِيثِ، وَقَالُوا**: "**لِلْمُسَافِرِ أَنْ يُفْطِرَ فِي بَيْتِهِ قَبْلَ أَنْ يَخْرُجَ وَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَقْصُرَ الصَّلاَةَ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْ جِدَارِ المَدِينَةِ أَوِ القَرْيَةِ**."** وَهُوَ قَوْلُ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الحَنْظَلِيِّ.[36]

١٠ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ**:** حَدَّثَنِي الحَسَنُ بْنُ بِشْرٍ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ الأَعْمَشِ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ**:** «القُضَاةُ ثَلاَثَةٌ**:** قَاضِيَانِ فِي النَّارِ، وَقَاضٍ فِي الجَنَّةِ، رَجُلٌ قَضَى بِغَيْرِ الحَقِّ فَعَلِمَ ذَاكَ فَذَاكَ فِي النَّارِ، وَقَاضٍ لاَ يَعْلَمُ فَأَهْلَكَ حُقُوقَ النَّاسِ فَهُوَ فِي النَّارِ، وَقَاضٍ قَضَى بِالحَقِّ فَذَلِكَ فِي الجَنَّةِ.»[37]

---

[34] Tirmizî, "Savm", 7 (691). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin Muhammed b. es-Sabbâh'tan (ö. 227/842) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 4 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "Ezân", 142. Bu hadîsin ilk iki râvîsi hariç aynı sened ve metinle rivâyeti için bk. Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (Suûdî Arabistan: Dârü'l-muğnî, 2000), "Savm", 6.

[35] Tirmizî, "Savm", 11 (697). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Ancak Buhârî'nin İbrâhîm b. Münzîr'den (ö. 236/851) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 72 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "Vudû'", 14. Bu hadîsin, sahâbî râvîsi hariç diğer râvîleri farklı bir sened ve önemsiz farklar hariç ilgili hadîsin ibârelerini de içeren biraz daha uzun bir metinle rivâyeti için bk. Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Muṣannef* (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 4: 155.

[36] Tirmizî, "Savm", 76 (800). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin Saîd b. Ebî Meryem'den (ö. 224/839) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 48 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "İlim'", 36. Bu hadîsin, aynı sened ve önemsiz farklar dışında aynı metinle rivâyeti için bk. Ali b. Ömer ed-Dâreḳutnî, *Sünenü'd-Dâreḳutnî* (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2004), 3: 160.

[37] Tirmizî, "Ahkâm", 1 (1322). Buhârî, *et-Târîḫu'l-kebîr*, 3: 327. Buhârî, *et-Târîḫü'ṣ-ṣaġîr* (Kâhire: Dârü't-türâs, 1977), 1: 225. Farklı bir senedle ve sadece "القُضَاةُ ثَلاثَةٌ" ibâresi. Buhârî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te Hasan b. Beşîr'den (ö. 221/836) 2 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "İstiskâ'", 11. Bu hadîsin, farklı sened ve yaklaşık aynı anlamlı bir metinle rivâyeti için bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmiʿ* (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 11: 328.

١١ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَادَةُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ خَبَّابٍ، عَنْ سَعِيدٍ الطَّائِيِّ أَبِي البَخْتَرِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو كَبْشَةَ الأَنَّمَارِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «ثَلاَثَةٌ أُقْسِمُ عَلَيْهِنَّ وَأُحَدِّثُكُمْ حَدِيثًا فَاحْفَظُوهُ.» قَالَ: «مَا نَقَصَ مَالُ عَبْدٍ مِنْ صَدَقَةٍ، وَلاَ ظُلِمَ عَبْدٌ مَظْلِمَةً فَصَبَرَ عَلَيْهَا إِلاَّ زَادَهُ اللَّهُ عِزًّا، وَلاَ فَتَحَ عَبْدٌ بَابَ مَسْأَلَةٍ إِلاَّ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ بَابَ فَقْرٍ.» أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا. «وَأُحَدِّثُكُمْ حَدِيثًا فَاحْفَظُوهُ.» قَالَ: «إِنَّمَا الدُّنْيَا لأَرْبَعَةِ نَفَرٍ، عَبْدٍ رَزَقَهُ اللَّهُ مَالاً وَعِلْمًا فَهُوَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ، وَيَصِلُ فِيهِ رَحِمَهُ، وَيَعْلَمُ لِلَّهِ فِيهِ حَقًّا، فَهَذَا بِأَفْضَلِ المَنَازِلِ، وَعَبْدٍ رَزَقَهُ اللَّهُ عِلْمًا وَلَمْ يَرْزُقْهُ مَالًا فَهُوَ صَادِقُ النِّيَّةِ يَقُولُ: لَوْ أَنَّ لِي مَالاً لَعَمِلْتُ بِعَمَلِ فُلاَنٍ فَهُوَ بِنِيَّتِهِ فَأَجْرُهُمَا سَوَاءٌ، وَعَبْدٍ رَزَقَهُ اللَّهُ مَالاً وَلَمْ يَرْزُقْهُ عِلْمًا، فَهُوَ يَخْبِطُ فِي مَالِهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ لاَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ، وَلاَ يَصِلُ فِيهِ رَحِمَهُ، وَلا يَعْلَمُ لِلَّهِ فِيهِ حَقًّا، فَهَذَا بِأَخْبَثِ المَنَازِلِ، وَعَبْدٍ لَمْ يَرْزُقْهُ اللَّهُ مَالاً وَلاَ عِلْمًا فَهُوَ يَقُولُ: لَوْ أَنَّ لِي مَالاً لَعَمِلْتُ فِيهِ بِعَمَلِ فُلاَنٍ فَهُوَ بِنِيَّتِهِ فَوِزْرُهُمَا سَوَاءٌ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.[38]

١٢ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ أَبُو مُعَاوِيَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ المَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَاعَةٍ لاَ يَخْرُجُ فِيهَا وَلاَ يَلْقَاهُ فِيهَا أَحَدٌ، فَأَتَاهُ أَبُو بَكْرٍ، فَقَالَ: «مَا جَاءَ بِكَ يَا أَبَا بَكْرٍ؟» فَقَالَ: "خَرَجْتُ أَلْقَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنْظُرُ فِي وَجْهِهِ وَالتَّسْلِيمَ عَلَيْهِ." فَلَمْ يَلْبَثْ أَنْ جَاءَ عُمَرُ، فَقَالَ: «مَا جَاءَ بِكَ يَا عُمَرُ؟» قَالَ: "الجُوعُ يَا رَسُولَ اللَّهِ!" قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَأَنَا قَدْ وَجَدْتُ بَعْضَ ذَلِكَ، فَانْطَلَقُوا إِلَى مَنْزِلِ أَبِي الهَيْثَمِ بْنِ التَّيْهَانِ الأَنْصَارِيِّ.» وَكَانَ رَجُلاً كَثِيرَ النَّخْلِ وَالشَّاءِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ خَدَمٌ فَلَمْ يَجِدُوهُ، فَقَالُوا لامْرَأَتِهِ: "أَيْنَ صَاحِبُكِ؟" فَقَالَتْ: "انْطَلَقَ يَسْتَعْذِبُ لَنَا الْمَاءَ." فَلَمْ يَلْبَثُوا أَنْ جَاءَ أَبُو الهَيْثَمِ بِقِرْبَةٍ يَزْعَبُهَا فَوَضَعَهَا ثُمَّ جَاءَ يَلْتَزِمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُفَدِّيهِ بِأَبِيهِ وَأُمِّهِ، ثُمَّ انْطَلَقَ بِهِمْ إِلَى حَدِيقَتِهِ فَبَسَطَ لَهُمْ بِسَاطًا، ثُمَّ انْطَلَقَ إِلَى نَخْلَةٍ فَجَاءَ بِقِنْوٍ فَوَضَعَهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَفَلاَ تَنَقَّيْتَ لَنَا مِنْ رُطَبِهِ؟» فَقَالَ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَرَدْتُ أَنْ تَخْتَارُوا." أَوْ قَالَ: "تَخَيَّرُوا مِنْ رُطَبِهِ وَبُسْرِهِ." فَأَكَلُوا وَشَرِبُوا مِنْ ذَلِكَ المَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَذَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مِنَ النَّعِيمِ الَّذِي تُسْأَلُونَ عَنْهُ يَوْمَ القِيَامَةِ، ظِلٌّ بَارِدٌ، وَرُطَبٌ طَيِّبٌ، وَمَاءٌ بَارِدٌ.» فَانْطَلَقَ أَبُو الهَيْثَمِ لِيَصْنَعَ لَهُمْ طَعَامًا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تَذْبَحَنَّ ذَاتَ دَرٍّ.» قَالَ: فَذَبَحَ لَهُمْ عَنَاقًا أَوْ جَدْيًا فَأَتَاهُمْ بِهَا فَأَكَلُوا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ لَكَ خَادِمٌ؟» قَالَ: "لاَ." قَالَ: «فَإِذَا أَتَانَا سَبْيٌ فَأْتِنَا.» فَأُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَأْسَيْنِ لَيْسَ مَعَهُمَا ثَالِثٌ فَأَتَاهُ أَبُو الهَيْثَمِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اخْتَرْ مِنْهُمَا.» فَقَالَ: "يَا نَبِيَّ اللَّهِ! اخْتَرْ لِي." فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ المُسْتَشَارَ مُؤْتَمَنٌ، خُذْ هَذَا فَإِنِّي رَأَيْتُهُ يُصَلِّي وَاسْتَوْصِ بِهِ مَعْرُوفًا.» فَانْطَلَقَ أَبُو الهَيْثَمِ إِلَى امْرَأَتِهِ فَأَخْبَرَهَا بِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ امْرَأَتُهُ: "مَا أَنْتَ بِبَالِغٍ مَا قَالَ فِيهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلاَّ أَنْ تَعْتِقَهُ." قَالَ: "فَهُوَ عَتِيقٌ." فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَبْعَثْ نَبِيًّا وَلاَ خَلِيفَةً إِلاَّ وَلَهُ بِطَانَتَانِ بِطَانَةٌ تَأْمُرُهُ بِالمَعْرُوفِ وَتَنْهَاهُ عَنِ المُنْكَرِ، وَبِطَانَةٌ لاَ تَأْلُوهُ خَبَالاً، وَمَنْ يُوقَ بِطَانَةَ السُّوءِ فَقَدْ وُقِيَ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ.[39]

١٣ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ المُهَاجِرِ، عَنْ العَبَّاسِ، عَنْ أَبِي سَلاَّمٍ الحَبَشِيِّ، قَالَ: بَعَثَ إِلَيَّ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ العَزِيزِ فَحُمِلْتُ عَلَى البَرِيدِ، قَالَ: فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ: يَا أَمِيرَ المُؤْمِنِينَ لَقَدْ شَقَّ عَلَى مَرْكَبِي البَرِيدُ، فَقَالَ: "يَا أَبَا سَلاَّمٍ مَا أَرَدْتُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ وَلَكِنْ بَلَغَنِي عَنْكَ حَدِيثٌ تُحَدِّثُهُ عَنْ ثَوْبَانَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الحَوْضِ فَأَحْبَبْتُ أَنْ تُشَافِهَنِي بِهِ." قَالَ أَبُو سَلاَّمٍ: "حَدَّثَنِي ثَوْبَانُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «حَوْضِي مِنْ عَدَنَ إِلَى عَمَّانَ البَلْقَاءِ،

---

[38] Tirmizî, "Zühd", 17 (2325). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin Ebû Nuaym'dan (ö. 218/833) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 186 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "Îmân'", 39. Bu hadîsin, aynı sened ve metinle rivâyeti için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29: 562.

[39] Tirmizî, "Zühd", 69 (2369). Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 135 (256). Aynı senedle rivâyet edilmiştir ama orada hadîsin tümü değil "هَلْ لَكَ خَادِمٌ؟"dan itibaren son kısmı bulunmaktadır. Hadîsin ilk iki râvîsi hariç senedi ve metni Tirmizî rivâyetiyle aynı olan bir versiyonu için bk. Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2001), 6: 212.

مَاؤُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ وَأَحْلَى مِنَ العَسَلِ، وَأَكْوَابُهُ عَدَدُ نُجُومِ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهُ شَرْبَةً لَمْ يَظْمَأْ بَعْدَهَا أَبَدًا، أَوَّلُ النَّاسِ وُرُودًا عَلَيْهِ فُقَرَاءُ المهَاجِرِينَ، الشُّعْثُ رُؤُوسًا، الدُّنْسُ ثِيَابًا الَّذِينَ لاَ يَنْكِحُونَ المتَنَعِّمَاتِ وَلاَ تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ السُّدَدِ.» قَالَ عُمَرُ: "لَكِنِّي نَكَحْتُ المتَنَعِّمَاتِ، وَفُتِحَ لِيَ السُّدَدُ، وَنَكَحْتُ فَاطِمَةَ بِنْتَ عَبْدِ الملِكِ لاَ جَرَمَ أَنِّي لاَ أَغْسِلُ رَأْسِي حَتَّى يَشْعَثَ، وَلاَ أَغْسِلُ ثَوْبِي الَّذِي يَلِي جَسَدِي حَتَّى يَتَّسِخَ."

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ. وَقَدْ رُوِيَ هَذَا الحَدِيثُ عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ ثَوْبَانَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَأَبُو سَلاَّمٍ الحَبَشِيُّ اسْمُهُ: مَمْطُورٌ وَهُوَ شَامِيٌّ ثِقَةٌ.[40]

١٤ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الحَمِيدِ بْنُ حَبِيبِ بْنِ أَبِي العِشْرِينَ قَالَ: حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ عَطِيَّةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ المسَيِّبِ، أَنَّهُ لَقِيَ أَبَا هُرَيْرَةَ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: "أَسْأَلُ اللَّهَ أَنْ يَجْمَعَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ فِي سُوقِ الجَنَّةِ." فَقَالَ سَعِيدٌ: "أَفِيهَا سُوقٌ؟" قَالَ: "نَعَمْ، أَخْبَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّ أَهْلَ الجَنَّةِ إِذَا دَخَلُوهَا نَزَلُوا فِيهَا بِفَضْلِ أَعْمَالِهِمْ، ثُمَّ يُؤْذَنُ فِي مِقْدَارِ يَوْمِ الجُمُعَةِ مِنْ أَيَّامِ الدُّنْيَا فَيَزُورُونَ رَبَّهُمْ، وَيُبْرِزُ لَهُمْ عَرْشَهُ وَيَتَبَدَّى لَهُمْ فِي رَوْضَةٍ مِنْ رِيَاضِ الجَنَّةِ، فَتُوضَعُ لَهُمْ مَنَابِرُ مِنْ نُورٍ وَمَنَابِرُ مِنْ لُؤْلُؤٍ، وَمَنَابِرُ مِنْ يَاقُوتٍ، وَمَنَابِرُ مِنْ زَبَرْجَدٍ، وَمَنَابِرُ مِنْ ذَهَبٍ، وَمَنَابِرُ مِنْ فِضَّةٍ، وَيَجْلِسُ أَدْنَاهُمْ وَمَا فِيهِمْ مِنْ دَنِيٍّ عَلَى كُثْبَانِ المِسْكِ وَالكَافُورِ، مَا يَرَوْنَ أَنَّ أَصْحَابَ الكَرَاسِيِّ بِأَفْضَلَ مِنْهُمْ مَجْلِسًا.»" قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قُلْتُ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ! وَهَلْ نَرَى رَبَّنَا؟" قَالَ: «نَعَمْ.» قَالَ: «هَلْ تَتَمَارَوْنَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ وَالقَمَرِ لَيْلَةَ البَدْرِ»؟ قُلْنَا: "لاَ." قَالَ: «كَذَلِكَ لاَ تَتَمَارَوْنَ فِي رُؤْيَةِ رَبِّكُمْ وَلاَ يَبْقَى فِي ذَلِكَ المجْلِسِ رَجُلٌ إِلاَّ حَاضَرَهُ اللَّهُ مُحَاضَرَةً حَتَّى يَقُولَ لِلرَّجُلِ مِنْهُمْ: يَا فُلاَنُ ابْنَ فُلاَنٍ أَتَذْكُرُ يَوْمَ قُلْتَ: كَذَا وَكَذَا؟ فَيُذَكِّرُهُ بِبَعْضِ غَدْرَاتِهِ فِي الدُّنْيَا، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ أَفَلَمْ تَغْفِرْ لِي؟ فَيَقُولُ: بَلَى، فَبِسَعَةُ مَغْفِرَتِي بَلَغْتَ مَنْزِلَتَكَ هَذِهِ، فَبَيْنَمَا هُمْ عَلَى ذَلِكَ غَشِيَتْهُمْ سَحَابَةٌ مِنْ فَوْقِهِمْ فَأَمْطَرَتْ عَلَيْهِمْ طِيبًا لَمْ يَجِدُوا مِثْلَ رِيحِهِ شَيْئًا قَطُّ، وَيَقُولُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى: قُومُوا إِلَى مَا أَعْدَدْتُ لَكُمْ مِنَ الكَرَامَةِ فَخُذُوا مَا اشْتَهَيْتُمْ، فَنَأْتِي سُوقًا قَدْ حَفَّتْ بِهِ الملاَئِكَةُ، فِيهِ مَا لَمْ تَنْظُرِ العُيُونُ إِلَى مِثْلِهِ، وَلَمْ تَسْمَعِ الآذَانُ، وَلَمْ يَخْطُرْ عَلَى القُلُوبِ فَيُحْمَلُ إِلَيْنَا مَا اشْتَهَيْنَا، لَيْسَ يُبَاعُ فِيهَا وَلاَ يُشْتَرَى، وَفِي ذَلِكَ السُّوقِ يَلْقَى أَهْلُ الجَنَّةِ بَعْضُهُمْ بَعْضًا." قَالَ: "فَيُقْبِلُ الرَّجُلُ ذُو المنْزِلَةِ المرْتَفِعَةِ فَيَلْقَى مَنْ هُوَ دُونَهُ وَمَا فِيهِمْ دَنِيٌّ فَيَرُوعُهُ مَا يَرَى عَلَيْهِ مِنَ اللِّبَاسِ، فَمَا يَنْقَضِي آخِرُ حَدِيثِهِ حَتَّى يَتَخَيَّلَ عَلَيْهِ مَا هُوَ أَحْسَنُ مِنْهُ، وَذَلِكَ أَنَّهُ لاَ يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَحْزَنَ فِيهَا، ثُمَّ نَنْصَرِفُ إِلَى مَنَازِلِنَا، فَيَتَلَقَّانَا أَزْوَاجُنَا فَيَقُلْنَ مَرْحَبًا وَأَهْلاً، لَقَدْ جِئْتَ وَإِنَّ بِكَ مِنَ الجَمَالِ أَفْضَلَ مِمَّا فَارَقْتَنَا عَلَيْهِ، فَيَقُولُ: إِنَّا جَالَسْنَا اليَوْمَ رَبَّنَا الجَبَّارَ، وَيَحِقُّنَا أَنْ نَنْقَلِبَ بِمِثْلِ مَا انْقَلَبْنَا.

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لاَ نَعْرِفُهُ إِلاَّ مِنْ هَذَا الوَجْهِ. وَقَدْ رَوَى سُوَيْدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنِ الأَوْزَاعِيِّ، شَيْئًا مِنْ هَذَا الحَدِيثِ.[41]

١٥ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا الوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ جَنَاحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَقِيهٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ.»

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ وَلاَ نَعْرِفُهُ إِلاَّ مِنْ هَذَا الوَجْهِ مِنْ حَدِيثِ الوَلِيدِ بْنِ مُسْلِمٍ.[42]

١٦ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَحْيَى بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبَّادٍ الْمَدِينِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "قَدِمَ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ المدِينَةَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي فَأَتَاهُ فَقَرَعَ البَابَ، فَقَامَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُرْيَانًا يَجُرُّ ثَوْبَهُ، وَاللَّهِ مَا رَأَيْتُهُ عُرْيَانًا قَبْلَهُ وَلاَ بَعْدَهُ،

---

40 Tirmizî, "Sıfetü'l-kıyâmet", 15 (2444). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin Hişâm b. Ammâr'dan (ö. 245/859) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu's-ṣaḥîḥ*'te ondan 4 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "Salât'", 75. Bu hadîsin, ilk râvî hariç aynı sened ve önemsiz kelime farkları hariç aynı metinle rivâyeti için bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned (Mısır: Dârü Hicr, 1999), 2: 335.

41 Tirmizî, "Sıfetü'l-cennet", 15 (2549). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Sadece rü'yetle ilgili kısa bir bölümü *el-Câmiʿu's-ṣaḥîḥ*'in bazı rivâyetlerindeki metinlerle benzerdir, senedi ise farklıdır. Benzer metin için bk. Buhârî, "Buyû'", 18. Bu hadîsin, aynı sened ve aynı metinle rivâyeti için bk. İbn Mâce, "Zühd", 39.

42 Tirmizî, "İlim", 19 (2681). Buhârî, *et-Târîḫu'l-kebîr*, 3: 308. Aynı sened ve metinle.

فَاعْتَنَقَهُ وَقَبَّلَهُ."

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ لاَ نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ الزُّهْرِيِّ إِلاَّ مِنْ هَذَا الوَجْهِ.[43]

١٧ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سَلِيمُ بْنُ حَيَّانَ بَصْرِيٌّ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مِينَاءَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ الأَنْبِيَاءِ قَبْلِي كَرَجُلٍ بَنَى دَارًا فَأَكْمَلَهَا وَأَحْسَنَهَا إِلاَّ مَوْضِعَ لَبِنَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَدْخُلُونَهَا وَيَتَعَجَّبُونَ مِنْهَا وَيَقُولُونَ لَوْلاَ مَوْضِعُ اللَّبِنَةِ.»

وَفِي البَابِ عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ.[44]

١٨ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبَانُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ سَلاَّمٍ، أَنَّ أَبَا سَلاَّمٍ، حَدَّثَهُ أَنَّ الحَارِثَ الأَشْعَرِيَّ، حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ أَمَرَ يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا بِخَمْسِ كَلِمَاتٍ أَنْ يَعْمَلَ بِهَا وَيَأْمُرَ بني إسرائيل أَنْ يَعْمَلُوا بِهَا، وَإِنَّهُ كَادَ أَنْ يُبْطِئَ بِهَا، فَقَالَ عِيسَى: إِنَّ اللَّهَ أَمَرَكَ بِخَمْسِ كَلِمَاتٍ لِتَعْمَلَ بِهَا وَتَأْمُرَ بني إسرائيل أَنْ يَعْمَلُوا بِهَا، فَإِمَّا أَنْ تَأْمُرَهُمْ، وَإِمَّا أَنَا آمُرُهُمْ، فَقَالَ يَحْيَى: أَخْشَى إِنْ سَبَقْتَنِي بِهَا أَنْ يُخْسَفَ بِي أَوْ أُعَذَّبَ، فَجَمَعَ النَّاسَ فِي بَيْتِ المَقْدِسِ، فَامْتَلأَ المَسْجِدُ وَقَعَدُوا عَلَى الشُّرَفِ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِخَمْسِ كَلِمَاتٍ أَنْ أَعْمَلَ بِهِنَّ، وَآمُرَكُمْ أَنْ تَعْمَلُوا بِهِنَّ: أَوَّلُهُنَّ أَنْ تَعْبُدُوا اللَّهَ وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَإِنَّ مَثَلَ مَنْ أَشْرَكَ بِاللَّهِ كَمَثَلِ رَجُلٍ اشْتَرَى عَبْدًا مِنْ خَالِصِ مَالِهِ بِذَهَبٍ أَوْ وَرِقٍ، فَقَالَ: هَذِهِ دَارِي وَهَذَا عَمَلِي فَاعْمَلْ وَأَدِّ إِلَيَّ، فَكَانَ يَعْمَلُ وَيُؤَدِّي إِلَى غَيْرِ سَيِّدِهِ، فَأَيُّكُمْ يَرْضَى أَنْ يَكُونَ عَبْدُهُ كَذَلِكَ؟ وَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَكُمْ بِالصَّلاَةِ، فَإِذَا صَلَّيْتُمْ فَلاَ تَلْتَفِتُوا فَإِنَّ اللَّهَ يَنْصِبُ وَجْهَهُ لِوَجْهِ عَبْدِهِ فِي صَلاَتِهِ مَا لَمْ يَلْتَفِتْ، وَآمُرُكُمْ بِالصِّيَامِ، فَإِنَّ مَثَلَ ذَلِكَ كَمَثَلِ رَجُلٍ فِي عِصَابَةٍ مَعَهُ صُرَّةٌ فِيهَا مِسْكٌ، فَكُلُّهُمْ يَعْجَبُ أَوْ يُعْجِبُهُ رِيحُهَا، وَإِنَّ رِيحَ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ المِسْكِ، وَآمُرُكُمْ بِالصَّدَقَةِ فَإِنَّ مَثَلَ ذَلِكَ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَسَرَهُ العَدُوُّ، فَأَوْثَقُوا يَدَهُ إِلَى عُنُقِهِ وَقَدَّمُوهُ لِيَضْرِبُوا عُنُقَهُ، فَقَالَ: أَنَا أَفْدِيهِ مِنْكُمْ بِالقَلِيلِ وَالكَثِيرِ، فَفَدَى نَفْسَهُ مِنْهُمْ، وَآمُرُكُمْ أَنْ تَذْكُرُوا اللَّهَ فَإِنَّ مَثَلَ ذَلِكَ كَمَثَلِ رَجُلٍ خَرَجَ العَدُوُّ فِي أَثَرِهِ سِرَاعًا حَتَّى إِذَا أَتَى عَلَى حِصْنٍ حَصِينٍ فَأَحْرَزَ نَفْسَهُ مِنْهُمْ، كَذَلِكَ العَبْدُ لاَ يُحْرِزُ نَفْسَهُ مِنَ الشَّيْطَانِ إِلاَّ بِذِكْرِ اللَّهِ.» قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَأَنَا آمُرُكُمْ بِخَمْسٍ اللَّهُ أَمَرَنِي بِهِنَّ: السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ وَالجِهَادُ وَالهِجْرَةُ وَالجَمَاعَةُ، فَإِنَّهُ مَنْ فَارَقَ الجَمَاعَةَ قِيدَ شِبْرٍ فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الإِسْلاَمِ مِنْ عُنُقِهِ إِلاَّ أَنْ يَرْجِعَ، وَمَنْ ادَّعَى دَعْوَى الجَاهِلِيَّةِ فَإِنَّهُ مِنْ جُثَا جَهَنَّمَ.» فَقَالَ رَجُلٌ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ! وَإِنْ صَلَّى وَصَامَ؟" قَالَ: «وَإِنْ صَلَّى وَصَامَ، فَادْعُوا بِدَعْوَى اللَّهِ الَّذِي سَمَّاكُمُ المُسْلِمِينَ المُؤْمِنِينَ، عِبَادَ اللَّهِ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ. قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ: "الحَارِثُ الأَشْعَرِيُّ لَهُ صُحْبَةٌ وَلَهُ غَيْرُ هَذَا الحَدِيثِ."[45]

١٩ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا خَلاَّدُ بْنُ يَحْيَي قَالَ: حَدَّثَنَا بَشِيرُ بْنُ المُهَاجِرِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ تَدْرُونَ مَا هَذِهِ وَمَا هَذِهِ، وَرَمَى بِحَصَاتَيْنِ»؟ قَالُوا: "اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ." قَالَ: «هَذَاكَ الأَمَلُ وَهَذَاكَ الأَجَلُ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ.[46]

---

[43] Tirmizî, "İsti'zân", 32 (2732). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin İbrâhîm b. Yahyâ'dan (ö. 245/859) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *et-Târîẖü'ṣ-ṣaġîr'*de ondan 1 hadîs rivâyet etmektedir. Buhârî, *et-Târîẖü'ṣ-ṣaġîr*, 1: 120. Buhârî'den önceki ve muâsırı muhaddislerin günümüze ulaşan eserlerinde de bu rivâyet yer almamaktadır.

[44] Tirmizî, "Emsâl", 2 (2862). Buhârî, "Menâkıb", 18. Senedi ve baştaki "إِنَّمَا" edatının olmaması hariç metni aynıdır.

[45] Tirmizî, "Emsâl", 3 (2863). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bu sened ve metinle bulunamadı. Ancak *et-Târîẖü'l-kebîr'*de (1: 325) şöyle bir rivâyet vardır:

(إِبْرَاهِيم بْن ميمون سَمِعَ عَبْد اللَّه بْن طاوس عَنْ طاوس عَنِ ابْن عَبَّاس عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ من مات مفارقا للجماعة فقد خلع ربقة الإسلام من عَنْقه.)

[46] Tirmizî, "Emsâl", 7 (2870). Bu rivâyet, bu haliyle Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Senedi farklı ve taş yerine çizgilerle yapılan bir anlatım içeren benzer ve muhtasar bir metin için bk. Buhârî, "Rikâk", 4. Buhârî'den önceki ve muâsırı muhaddislerin günümüze ulaşan eserlerinde de bu rivâyet Tirmizî'nin naklettiği şekilde

٢٠ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ أَبُو عَبْدِ المِلِكِ العَطَّارِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُعَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ الوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُمْ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ نُفَيْرٍ، عَنْ نَوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَأْتِي القُرْآنُ وَأَهْلُهُ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ بِهِ فِي الدُّنْيَا تَقْدُمُهُ سُورَةُ البَقَرَةِ وَآلُ عِمْرَانَ.» قَالَ نَوَّاسٌ: وَضَرَبَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلاَثَةَ أَمْثَالٍ مَا نَسِيتُهُنَّ بَعْدُ قَالَ: «تَأْتِيَانِ كَأَنَّهُمَا غَيَابَتَانِ وَبَيْنَهُمَا شَرْقٌ، أَوْ كَأَنَّهُمَا غَمَامَتَانِ سَوْدَاوَانِ، أَوْ كَأَنَّهُمَا ظُلَّةٌ مِنْ طَيْرٍ صَوَافَّ تُجَادِلاَنِ عَنْ صَاحِبِهِمَا.»

وَفِي البَابِ عَنْ بُرَيْدَةَ، وَأَبِي أُمَامَةَ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ، وَمَعْنَى هَذَا الحَدِيثِ عِنْدَ أَهْلِ العِلْمِ أَنَّهُ يَجِيءُ ثَوَابُ قِرَاءَتِهِ، كَذَا فَسَّرَ بَعْضُ أَهْلِ العِلْمِ هَذَا الحَدِيثَ وَمَا يُشْبِهُ هَذَا مِنَ الأَحَادِيثِ أَنَّهُ يَجِيءُ ثَوَابُ قِرَاءَةِ القُرْآنِ. وَفِي حَدِيثِ النَّوَّاسِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَدُلُّ عَلَى مَا فَسَّرُوا إِذْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَأَهْلُهُ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ بِهِ فِي الدُّنْيَا.» فَفِي هَذَا دَلاَلَةٌ أَنَّهُ يَجِيءُ ثَوَابُ العَمَلِ.[47]

٢١ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ**، قَالَ: حَدَّثَنَا الحُمَيْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، - فِي تَفْسِيرِ حَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ - قَالَ: مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ سَمَاءٍ وَلاَ أَرْضٍ أَعْظَمَ مِنْ آيَةِ الكُرْسِيِّ، قَالَ سُفْيَانُ: "لأَنَّ آيَةَ الكُرْسِيِّ هُوَ كَلاَمُ اللَّهِ، وَكَلاَمُ اللَّهِ أَعْظَمُ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ مِنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ."[48]

٢٢ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ ثَابِتٍ البُنَانِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ يَؤُمُّهُمْ فِي مَسْجِدِ قُبَاءَ، فَكَانَ كُلَّمَا افْتَتَحَ سُورَةً يَقْرَأُ لَهُمْ فِي الصَّلاَةِ يَقْرَأُ بِهَا، افْتَتَحَ بِقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ حَتَّى يَفْرُغَ مِنْهَا، ثُمَّ يَقْرَأُ بِسُورَةٍ أُخْرَى مَعَهَا، وَكَانَ يَصْنَعُ ذَلِكَ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ. فَكَلَّمَهُ أَصْحَابُهُ، فَقَالُوا: إِنَّكَ تَقْرَأُ بِهَذِهِ السُّورَةِ، ثُمَّ لاَ تَرَى أَنَّهَا تُجْزِيكَ حَتَّى تَقْرَأَ بِسُورَةٍ أُخْرَى، فَإِمَّا أَنْ تَقْرَأَ بِهَا، وَإِمَّا أَنْ تَدَعَهَا وَتَقْرَأَ بِسُورَةٍ أُخْرَى، قَالَ: مَا أَنَا بِتَارِكِهَا، إِنْ أَحْبَبْتُمْ أَنْ أَؤُمَّكُمْ بِهَا فَعَلْتُ، وَإِنْ كَرِهْتُمْ تَرَكْتُكُمْ. وَكَانُوا يَرَوْنَهُ أَفْضَلَهُمْ، وَكَرِهُوا أَنْ يَؤُمَّهُمْ غَيْرُهُ. فَلَمَّا أَتَاهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرُوهُ الخَبَرَ. فَقَالَ: «يَا فُلاَنُ، مَا يَمْنَعُكَ مِمَّا يَأْمُرُ بِهِ أَصْحَابُكَ، وَمَا يَحْمِلُكَ أَنْ تَقْرَأَ هَذِهِ السُّورَةَ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ»؟ فَقَالَ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي أُحِبُّهَا." فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ حُبَّهَا أَدْخَلَكَ الجَنَّةَ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ مِنْ حَدِيثِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ ثَابِتٍ الْبُنَانِيِّ.[49]

٢٣ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ**، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ المُغِيرَةِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الجَعْدِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ يَعْرِضُ نَفْسَهُ بِالْمَوْقِفِ، فَقَالَ: «أَلاَ رَجُلٌ يَحْمِلُنِي إِلَى قَوْمِهِ؟ فَإِنَّ قُرَيْشًا قَدْ مَنَعُونِي أَنْ أُبَلِّغَ كَلاَمَ رَبِّي.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.[50]

٢٤ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا شِهَابُ بْنُ عَبَّادٍ العَبْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الحَسَنِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ الهَمْدَانِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَقُولُ الرَّبُّ عَزَّ وَجَلَّ: مَنْ شَغَلَهُ القُرْآنُ عَنْ ذِكْرِي وَمَسْأَلَتِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أُعْطِي السَّائِلِينَ. وَفَضْلُ كَلاَمِ اللَّهِ عَلَى سَائِرِ الكَلاَمِ كَفَضْلِ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ.[51]

---

yer almamaktadır. Bununla birlikte Buhârî'nin Hallâd b. Yahyâ'dan (ö. 245/859) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 22 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "Gusl", 19.

47 Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5 (2883). Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 8: 147-148. Aynı sened ve metinle. Sadece metindeki "şark" orada "berk" olarak gelmiştir.

48 Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5 (2884). Buhârî, *Ḫalḳu efʿâli'l-ʿibâd* (Riyâd: Mektebetü'l-meârif, ts.), 33-34. Aynı sened ve önemsiz kelime farkları hariç aynı metinle.

49 Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 11 (2901). Buhârî, "Ezân", 106. Son üçü hariç râvîleri hazfedilmiş (muallak) olarak ve aynı metinle.

50 Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 24 (2925). Buhârî, *Ḫalḳu efʿâli'l-ʿibâd*, 40. Aynı sened ve metinle.

٢٥ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ العَوَّامِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ حُسَيْنٍ، عَنْ الحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا بَكْرٍ وَأَمَرَهُ أَنْ يُنَادِيَ بِهَؤُلَاءِ الكَلِمَاتِ، ثُمَّ أَتْبَعَهُ عَلِيًّا، فَبَيْنَا أَبُو بَكْرٍ فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ إِذْ سَمِعَ رُغَاءَ نَاقَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ القَصْوَاءِ، فَخَرَجَ أَبُو بَكْرٍ فَزِعًا فَظَنَّ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا هُوَ عَلِيٌّ، فَدَفَعَ إِلَيْهِ كِتَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَرَ عَلِيًّا أَنْ يُنَادِيَ بِهَؤُلَاءِ الكَلِمَاتِ فَانْطَلَقَا فَحَجَّا، فَقَامَ عَلِيٌّ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ فَنَادَى: «ذِمَّةُ اللَّهِ وَرَسُولِهِ بَرِيئَةٌ مِنْ كُلِّ مُشْرِكٍ، فَسِيحُوا فِي الأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، وَلاَ يَحُجَّنَّ بَعْدَ العَامِ مُشْرِكٌ، وَلاَ يَطُوفَنَّ بِالبَيْتِ عُرْيَانٌ، وَلاَ يَدْخُلُ الجَنَّةَ إِلاَّ مُؤْمِنٌ.» وَكَانَ عَلِيٌّ يُنَادِي، فَإِذَا عَيِيَ قَامَ أَبُو بَكْرٍ فَنَادَى بِهَا.

وهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ عَبَّاسٍ.[52]

٢٦ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الطَّيِّبِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُصْعَبُ بْنُ سَلَّامٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اتَّقُوا فِرَاسَةَ المؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ.» ثُمَّ قَرَأَ: {إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ} (الحجر ١٥/٧٥)

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ هَذَا الوَجْهِ. وَقَدْ رُوِيَ عَنْ بَعْضِ أَهْلِ العِلْمِ فِي تَفْسِيرِ هَذِهِ الآيَةِ: {إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ} (الحجر ١٥/٧٥) قَالَ: لِلْمُتَفَرِّسِينَ.[53]

٢٧ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** وَغَيْرُ وَاحِدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّمَا سُمِّيَ البَيْتَ العَتِيقَ لأَنَّهُ لَمْ يَظْهَرْ عَلَيْهِ جَبَّارٌ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ. وَقَدْ رُوِيَ هَذَا الحَدِيثُ عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْسَلاً. حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ.[54]

٢٨ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ نِيَارِ بْنِ مُكْرَمٍ الأَسْلَمِيِّ، قَالَ: "لَمَّا نَزَلَتْ: {الم غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بِضْعِ سِنِينَ} (الروم ٣٠/٢) فَكَانَتْ فَارِسُ يَوْمَ نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ قَاهِرِينَ لِلرُّومِ، وَكَانَ المسْلِمُونَ يُحِبُّونَ ظُهُورَ الرُّومِ عَلَيْهِمْ لأَنَّهُمْ وَإِيَّاهُمْ أَهْلُ كِتَابٍ، وَفِي ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: {وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ المؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ العَزِيزُ الرَّحِيمُ} [الروم ٣٠/٤] فَكَانَتْ قُرَيْشٌ تُحِبُّ ظُهُورَ فَارِسَ لأَنَّهُمْ وَإِيَّاهُمْ لَيْسُوا بِأَهْلِ كِتَابٍ وَلاَ إِيمَانٍ بِبَعْثٍ، فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى هَذِهِ الآيَةَ، خَرَجَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ يَصِيحُ فِي نَوَاحِي مَكَّةَ {الم

---

51 Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 25 (2926). Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 2: 115. Buhârî, *Ḫalḳu efʿâli'l-ʿibâd*, 109. Farklı senedle ve sadece birinci cümle benzer metinle. Ancak orada "Men şegalehu'l-Kur'ân" yerine "Men şegalehû zikrî an mes'eletî" şeklinde gelmiştir. İkinci cümlenin aynı rivâyeti için bk. Buhârî, *Ḫalḳu efʿâli'l-ʿibâd*, 103.

52 Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 10 (3091). Farklı senedli ama kısmen benzer bir metin için bk. Buhârî, "Tefsîr/Sûretü Berâe", 1. Buhârî'den önceki ve muâsırı muhaddislerin günümüze ulaşan eserlerinde de bu rivâyet Tirmizî'nin naklettiği şekilde yer almamaktadır. Bununla birlikte Buhârî'nin Saîd b. Süleymân'dan (ö. 225/839) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 11 hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "Vudû'", 33. Hadîsin aynı sened ve sonunda Ebû Bekr'in değil de Ebû Hüreyre'nin kalkıp ilâna devam etmesi hariç aynı metinle rivâyeti için bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerḥu müşkili'l-âs̱âr* (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1994), 9: 218. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 11: 400.

53 Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 16 (3127). Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 7: 354. Aynı sened ve metinle.

54 Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 23 (3170). Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 1: 201. Aynı sened ve benzer metinle. Oradaki metin şöyledir: (إِنَّمَا سَمَّى اللَّهُ الْبَيْتَ الْعَتِيقَ لأَنَّهُ أَعْتَقَهُ مِنَ الْجَبابرَةِ)

غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بِضْعِ سِنِينَ} [الروم ٣٠/١] قَالَ نَاسٌ مِنْ قُرَيْشٍ لأَبِي بَكْرٍ: فَذَلِكَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ، زَعَمَ صَاحِبُكَ أَنَّ الرُّومَ سَتَغْلِبُ فَارِسَ فِي بِضْعِ سِنِينَ، أَفَلاَ نُرَاهِنُكَ عَلَى ذَلِكَ، قَالَ: "بَلَى." وَذَلِكَ قَبْلَ تَحْرِيمِ الرِّهَانِ، فَارْتَهَنَ أَبُو بَكْرٍ وَالمشْرِكُونَ وَتَوَاضَعُوا الرِّهَانَ، وَقَالُوا لأَبِي بَكْرٍ: "كَمْ تَجْعَلُ البِضْعُ ثَلاَثُ سِنِينَ إِلَى تِسْعِ سِنِينَ، فَسَمِّ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ وَسَطًا تَنْتَهِي إِلَيْهِ." قَالَ: فَسَمَّوْا بَيْنَهُمْ سِتَّ سِنِينَ، قَالَ: فَمَضَتِ السِّتُّ سِنِينَ قَبْلَ أَنْ يَظْهَرُوا، فَأَخَذَ المشْرِكُونَ رَهْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَلَمَّا دَخَلَتِ السَّنَةُ السَّابِعَةُ ظَهَرَتِ الرُّومُ عَلَى فَارِسَ، فَعَابَ المسْلِمُونَ عَلَى أَبِي بَكْرٍ تَسْمِيَةَ سِتِّ سِنِينَ، لأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ فِي بِضْعِ سِنِينَ، قَالَ: وَأَسْلَمَ عِنْدَ ذَلِكَ نَاسٌ كَثِيرٌ."

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ نِيَارِ بْنِ مُكْرَمٍ، لا نَعْرِفُهُ إِلاَّ مِنْ حَدِيثِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي الزِّنَادِ.[55]

٢٩ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ المقْرِئُ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو مَرْحُومٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَكَلَ طَعَامًا فَقَالَ: الحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنِي هَذَا وَرَزَقَنِيهِ مِنْ غَيْرِ حَوْلٍ مِنِّي وَلاَ قُوَّةٍ، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ. وَأَبُو مَرْحُومٍ اسْمُهُ: عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ مَيْمُونٍ.[56]

٣٠ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ الشَّنِّيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي عُمَرُ بْنُ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ بِلاَلَ بْنَ يَسَارِ بْنِ زَيْدٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّي، سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «مَنْ قَالَ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الحَيَّ القَيُّومَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ، غُفِرَ لَهُ وَإِنْ كَانَ فَرَّ مِنَ الزَّحْفِ.»

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لا نَعْرِفُهُ إِلاَّ مِنْ هَذَا الوَجْهِ.[57]

٣١ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّمَشْقِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا الوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي شَدَّادٌ أَبُو عَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنِي وَاثِلَةُ بْنُ الأَسْقَعِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى كِنَانَةَ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ، وَاصْطَفَى قُرَيْشًا مِنْ كِنَانَةَ، وَاصْطَفَى هَاشِمًا مِنْ قُرَيْشٍ، وَاصْطَفَانِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ.[58]

٣٢ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِئُ قَالَ: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ قَالَ: أَخْبَرَنَا كَعْبُ بْنُ عَلْقَمَةَ، سَمِعَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا سَمِعْتُمُ المؤَذِّنَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ. ثُمَّ صَلُّوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلاَةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا، ثُمَّ سَلُوا لِيَ الوَسِيلَةَ فَإِنَّهَا مَنْزِلَةٌ فِي الجَنَّةِ لاَ تَنْبَغِي إِلاَّ لِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ، وَمَنْ سَأَلَ لِيَ الوَسِيلَةَ حَلَّتْ عَلَيْهِ الشَّفَاعَةُ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ. قَالَ مُحَمَّدٌ: "عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ جُبَيْرٍ هَذَا قُرَشِيٌّ وَهُوَ مِصْرِيٌّ. وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ نُفَيْرٍ شَامِيٌّ."[59]

٣٣ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ،

---

55 Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 31 (3194). Buhârî, *et-Târîẖü'l-kebîr*, 8: 139. Aynı sened ve metinle.

56 Tirmizî, "Deavât", 56 (3458). Buhârî, *et-Târîẖü'l-kebîr*, 7: 361. Aynı sened ve metinle.

57 Tirmizî, "Deavât", 118 (3577). Buhârî, *et-Târîẖü'l-kebîr*, 2: 692. Sonundaki "وَإِنْ كَانَ..." kısmının olmaması hariç aynı sened ve metinle.

58 Tirmizî, "Menâkıb", 1 (3606). Buhârî, *et-Târîẖü'l-kebîr*, 1: 4; Buhârî, *et-Târîẖü'ṣ-ṣaġîr*, 1: 9. Aynı sened ve metinle. Sadece *et-Târîẖü'l-kebîr*'de Velîd b. Müslim ve Şuayb b. İshâk'ın birlikte Evzâî'den rivâyette bulunduğu belirtilmektedir.

59 Tirmizî, "Menâkıb", 1 (3614). Buhârî, "Ezân", 7. Farklı bir senedle ve sadece ilk cümle ortak. Bununla birlikte Buhârî'nin Abdullâh b. Yezîd'den (ö. 213/828) hadîs aldığı konusunda şüphe yoktur. Zira Buhârî *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 30'a yakın hadîs rivâyet etmektedir. Örneğin bk. Buhârî, "İ'tisâm'", 3. Müslim hadîsi ilk iki râvîsi hariç aynı sened ve önemsiz birkaç kelime farkı hariç aynı metinle rivâyet etmiştir. Müslim, "Salât", 11.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: **"**أُنْزِلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ ابْنُ أَرْبَعِينَ، فَأَقَامَ بِمَكَّةَ ثَلاَثَ عَشْرَةَ وَبِالمَدِينَةِ عَشْرًا، وَتُوُفِّيَ وَهُوَ ابْنُ ثَلاَثٍ وَسِتِّينَ.**"**

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.[60]

٣٤ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ أَبِي ظَبْيَانَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ بِمَ أَعْرِفُ أَنَّكَ نَبِيٌّ؟ قَالَ: «إِنْ دَعَوْتُ هَذَا العِذْقَ مِنْ هَذِهِ النَّخْلَةِ تَشْهَدُ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ؟» فَدَعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَعَلَ يَنْزِلُ مِنَ النَّخْلَةِ حَتَّى سَقَطَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: «ارْجِعْ فَعَادَ.» فَأَسْلَمَ الأَعْرَابِيُّ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ صَحِيحٌ.[61]

٣٥ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا المَسْعُودِيُّ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ مُسْلِمِ بْنِ هُرْمُزَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: « لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالطَّوِيلِ وَلاَ بِالقَصِيرِ، شَثْنَ الكَفَّيْنِ وَالقَدَمَيْنِ، ضَخْمَ الرَّأْسِ، ضَخْمَ الكَرَادِيسِ، طَوِيلَ المَسْرُبَةِ، إِذَا مَشَى تَكَفَّأَ تَكَفُّؤًا كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ، لَمْ أَرَ قَبْلَهُ وَلاَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ. حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ المَسْعُودِيِّ، بِهَذَا الإِسْنَادِ نَحْوَهُ.[62]

٣٦ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا الحَسَنُ بْنُ وَاقِعٍ الرَّمْلِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا ضَمْرَةُ بْنُ رَبِيعَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَوْذَبٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ القَاسِمِ، عَنْ كَثِيرٍ -مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ- عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: جَاءَ عُثْمَانُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَلْفِ دِينَارٍ - قَالَ الحَسَنُ بْنُ وَاقِعٍ: وَكَانَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ مِنْ كِتَابِي، فِي كُمِّهِ - حِينَ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَنَثَرَهَا فِي حِجْرِهِ. قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَلِّبُهَا فِي حِجْرِهِ وَيَقُولُ: «مَا ضَرَّ عُثْمَانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ اليَوْمِ.» مَرَّتَيْنِ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الوَجْهِ.[63]

٣٧ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ البَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِجَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: «أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي.» وَفِي الحَدِيثِ قِصَّةٌ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.[64]

٣٨ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، وَالحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ السُّدِّيِّ، عَنْ الوَلِيدِ بْنِ أَبِي هِشَامٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ زَائِدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لاَ يُبَلِّغْنِي أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ شَيْئًا.»

وَقَدْ رُوِيَ هَذَا الحَدِيثُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا مِنْ هَذَا مِنْ غَيْرِ هَذَا الوَجْهِ.[65]

٣٩ - حَدَّثَنَا **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ الحِمْصِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ

---

60 Tirmizî, "Menâkıb", 4 (3621). Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 1: 8. Aynı sened ve aynı metinle. Farklı sened ve benzer bir metin için Bk. Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 28.

61 Tirmizî, "Menâkıb", 6 (3628). Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 3: 3. Aynı sened ve aynı metinle.

62 Tirmizî, "Menâkıb", 8 (3637). Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 1: 8. Aynı sened ve aynı metinle.

63 Tirmizî, "Menâkıb", 19 (3701). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin Hasan b. Vâki'den (ö. 220/835) hadîs aldığında şüphe yoktur. Zira Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr* ve *et-Târîḫü'ṣ-ṣaġîr* adlı eserlerinde ondan 30 civârında rivâyette bulunmuştur. Örneğin bk. Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 7: 100. İlk râvîsi hariç aynı sened ve önemsiz kelime farkları hariç aynı metinle rivâyeti için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34: 232.

64 Tirmizî, "Menâkıb", 30 (3765). Buhârî, "Sulh", 6 ve "Megâzî", 43. Aynı sened ve metinle fakat Tirmizî'nin de işaret ettiği gibi daha uzun olarak.

65 Tirmizî, "Menâkıb", 64 (3897). Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 3: 394. Aynı sened ve aynı metinle. Ancak orada Zeyd b. Zâide, Zeyd b. Zâid ve Ubeydullâh b. Mûsâ da sadece Ubeydullâh olarak geçmektedir.

الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: أَهْدَى رَجُلٌ مِنْ بَنِي فَزَارَةَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاقَةً مِنْ إِبِلِهِ الَّتِي كَانُوا أَصَابُوا بِالغَابَةِ فَعَوَّضَهُ مِنْهَا بَعْضَ العِوَضِ فَتَسَخَّطَ، فَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ: «إِنَّ رِجَالاً مِنَ العَرَبِ يُهْدِي أَحَدُهُمُ الهَدِيَّةَ فَأُعَوِّضُهُ مِنْهَا بِقَدْرِ مَا عِنْدِي ثُمَّ يَتَسَخَّطُهُ فَيَظَلُّ يَتَسَخَّطُ فِيهِ عَلَيَّ، وَايْمُ اللَّهِ لاَ أَقْبَلُ بَعْدَ مَقَامِي هَذَا مِنْ رَجُلٍ مِنَ العَرَبِ هَدِيَّةً إِلاَّ مِنْ قُرَشِيٍّ أَوْ أَنْصَارِيٍّ أَوْ ثَقَفِيٍّ أَوْ دَوْسِيٍّ.»

وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ يَزِيدَ بْنِ هَارُونَ.[66]

Bu 39 hadîs Tirmizî'nin Buhârî'den yaptığı rivâyetlerdir. Aşağıda gelecek olan 5 hadîsi ise Tirmizî doğrudan Buhârî'den nakletmemiş, sadece onun tarafından da rivâyet edildiğini belirtmiştir.

١ - حَدَّثَنَا هَنَّادٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ الحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «صَلاَةُ الوُسْطَى صَلاَةُ العَصْرِ.»

وَفِي البَابِ عَنْ عَلِيٍّ، وَعَائِشَةَ، وَحَفْصَةَ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَبِي هَاشِمِ بْنِ عُتْبَةَ. قَالَ مُحَمَّدٌ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: "حَدِيثُ الحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ حَدِيثٌ صَحِيحٌ وَقَدْ سَمِعَ مِنْهُ." حَدِيثُ سَمُرَةَ فِي صَلاَةِ الوُسْطَى حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ. وَهُوَ قَوْلُ أَكْثَرِ العُلَمَاءِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَغَيْرِهِمْ. وقَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، وَعَائِشَةُ: "صَلاَةُ الوُسْطَى صَلاَةُ الظُّهْرِ." وقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، وَابْنُ عُمَرَ: "صَلاَةُ الوُسْطَى صَلاَةُ الصُّبْحِ." حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى مُحَمَّدُ بْنُ المُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا قُرَيْشُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ الشَّهِيدِ، قَالَ: قَالَ لِي مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ: "سَلِ الحَسَنَ مِمَّنْ سَمِعَ حَدِيثَ العَقِيقَةِ." فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: "سَمِعْتُهُ مِنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ." وأَخْبَرَنِي **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ**، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ قُرَيْشِ بْنِ أَنَسٍ، بِهَذَا الحَدِيثِ. قَالَ مُحَمَّدٌ: قَالَ عَلِيٌّ: "وَسَمَاعُ الحَسَنِ مِنْ سَمُرَةَ صَحِيحٌ." وَاحْتَجَّ بِهَذَا الحَدِيثِ.[67]

٢ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَالِكٍ، وَمَحْمُودُ بْنُ خِدَاشٍ البَغْدَادِيُّ، قَالاَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي شُمَيْلَةَ الأَنْصَارِيُّ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مِحْصَنٍ الخَطْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، وَكَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَصْبَحَ مِنْكُمْ آمِنًا فِي سِرْبِهِ مُعَافًى فِي جَسَدِهِ عِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ، لاَ نَعْرِفُهُ إِلاَّ مِنْ حَدِيثِ مَرْوَانَ بْنِ مُعَاوِيَةَ. وَحِيزَتْ: جُمِعَتْ. حَدَّثَنَا بِذَلِكَ **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** قَالَ: حَدَّثَنَا الحُمَيْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، نَحْوَهُ وَفِي البَاب عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ.[68]

٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو كُدَيْنَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَرَّ يَهُودِيٌّ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا يَهُودِيُّ حَدِّثْنَا.» فَقَالَ: "كَيْفَ تَقُولُ يَا أَبَا القَاسِمِ إِذَا وَضَعَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ عَلَى ذِهْ، وَالأَرْضَ عَلَى ذِهْ، وَالمَاءَ عَلَى ذِهْ، وَالجِبَالَ عَلَى ذِهْ، وَسَائِرَ الخَلْقِ عَلَى ذِهْ." وَأَشَارَ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ بِخِنْصَرِهِ أَوَّلاً، ثُمَّ تَابَعَ حَتَّى بَلَغَ الإِبْهَامَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ} (الأنعام ٦/٩١)

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ لاَ نَعْرِفُهُ إِلاَّ مِنْ هَذَا الوَجْهِ. وَأَبُو كُدَيْنَةَ اسْمُهُ: يَحْيَى بْنُ المُهَلَّبِ. رَأَيْتُ **مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ**

---

66 Tirmizî, "Menâkıb", 74 (3946). Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 307 (596). Senedi ve birkaç önemsiz kelime farkı hariç metni aynıdır.

67 Tirmizî, "Salât", 133 (182). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin Ali b. Abdullâh'tan (ö. 234/849) hadîs aldığında şüphe yoktur. Zira Buhârî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te adlı eserinde ondan 270 civârında rivâyette bulunmuştur. Örneğin bk. Buhârî, "İlim", 14. Hadîsin ilk râvîsi hariç senedi ve metni aynı bir rivâyeti için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33: 313. Tirmizi rivâyetinde geçen hadîsin dışındaki bir bölüm şu ifadelerle *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te de ("Akîka", 2) yer almaktadır:

(حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الأَسْوَدِ، حَدَّثَنَا قُرَيْشُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ الشَّهِيدِ، قَالَ: أَمَرَنِي ابْنُ سِيرِينَ: أَنْ أَسْأَلَ الحَسَنَ: مِمَّنْ سَمِعَ حَدِيثَ العَقِيقَةِ؟ فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ: «مِنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ.)

68 Tirmizî, "Zühd", 34 (2346). Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 156 (300). Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 5: 373. Aynı sened ve iki eş anlamlı kelime kullanımı hariç aynı metinle.

رَوَى هَذَا الحَدِيثَ عَنِ الحَسَنِ بْنِ شُجَاعٍ، عَنْ **مُحَمَّدِ بْنِ الصَّلْتِ.**[69]

٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ ابْنُ خَمْسٍ وَسِتِّينَ سَنَةً."

هَكَذَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ. وَرَوَى عَنْهُ **مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ** مِثْلَ ذَلِكَ.[70]

٥ - حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ العَلاَءِ قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا طَلْحَةُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُوسَى، وَعِيسَى ابْنَيْ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِيهِمَا طَلْحَةَ، أَنَّ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا لأَعْرَابِيٍّ جَاهِلٍ: "سَلْهُ عَمَّنْ قَضَى نَحْبَهُ مَنْ هُوَ؟" وَكَانُوا لاَ يَجْتَرِئُونَ عَلَى مَسْأَلَتِهِ يُوَقِّرُونَهُ وَيَهَابُونَهُ، فَسَأَلَهُ الأَعْرَابِيُّ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ، ثُمَّ سَأَلَهُ فَأَعْرَضَ عَنْهُ، ثُمَّ سَأَلَهُ فَأَعْرَضَ عَنْهُ، ثُمَّ إِنِّي اطَّلَعْتُ مِنْ بَابِ المَسْجِدِ وَعَلَيَّ ثِيَابٌ خُضْرٌ، فَلَمَّا رَآنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَيْنَ السَّائِلُ عَمَّنْ قَضَى نَحْبَهُ؟» قَالَ الأَعْرَابِيُّ: "أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ." قَالَ: «هَذَا مِمَّنْ قَضَى نَحْبَهُ.»

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ لاَ نَعْرِفُهُ إِلاَّ مِنْ حَدِيثِ أَبِي كُرَيْبٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ بُكَيْرٍ وَقَدْ رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ كِبَارِ أَهْلِ الحَدِيثِ عَنْ أَبِي كُرَيْبٍ، بِهَذَا الْحَدِيثِ. وَسَمِعْت **مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ** يُحَدِّثُ بِهَذَا عَنْ أَبِي كُرَيْبٍ، وَوَضَعَهُ فِي كِتَابِ الفَوَائِدِ.[71]

Sonuç ve Değerlendirme

Tirmizî'nin doğrudan Buhârî'den rivâyet ettiği 39 ve ondan rivâyet etmese de onun tarafından da rivâyet edildiğini belirttiği 5 hadîs *Sünenü't-Tirmizî*'de yer almaktadır. *Sünenü't-Tirmizî*'de 3956 hadîs olduğuna göre Tirmizî'nin Buhârî'den yaptığı rivâyetlerin tüm rivâyetlerine oranı yaklaşık %1'dir.

Bahsi geçen ilk 39 rivâyeti incelediğimizde bunların 18 tanesinin aynı, 10 tanesinin az veya çok benzer sened ve metinlerle Buhârî'nin mevcut eserlerinde yer aldığı görülmekte, 11 tanesi ise bu eserlerde bulunmamaktadır. Diğer 5 rivâyetin ise 2 tanesi aynı, 1 tanesi de benzer sened ve metinlerle bu eserlerde rivâyet edilmekte, kalan 2 tanesi bu

[69] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 41 (3240). Tirmizî'nin belirttiği senedden farklı bir senedle rivâyet edilen ana teması aynı ama detayları farklı bir benzeri için bk. Buhârî, "Tefsîr/Sûretü'z-Zümer", 2. Hadîsin aynı senedli ve önemsiz birkaç kelime farkı hariç aynı metinli rivâyeti için bk. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (Kâhire: Dârü'l-Harameyn, ts.), 5: 67. Bununla birlikte Buhârî'nin Hasan b. Şucâ''dan (ö. 244/858) hadîs aldığında şüphe yoktur. Zira Buhârî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 1 hadîs rivâyet etmiştir. Bk. Buhârî, "Tefsîr/Sûretü'z-Zümer", 4. Orada sadece "Hasan" olarak belirtilen kişinin Hasâ b. Şucâ' olduğuna dair bk. Ebû Bekr Muhammed b. İsmâîl, *el-Muʿlim bi-şuyûḫi'l-Buḫârî ve Müslim* (Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 91.

[70] Tirmizî, "Menâkıb", 4 (3622). Tirmizî'nin belirttiği senedden farklı bir senedle rivâyet edilen ve eş anlamlı kelime kullanımı hariç aynı metinli bir rivâyeti için bk. Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 3: 255. Buhârî, *et-Târîḫü'ṣ-ṣaġîr*, 1: 29. Buhârî'nin Muhammed b. Beşşâr'dan (ö. 252/866) hadîs aldığında şüphe yoktur. Zira Buhârî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 186 hadîs rivâyet etmiştir. Örneğin bk. Buhârî, "İlim", 11.

[71] Tirmizî, "Menâkıb", 22 (3742). Bu rivâyet Buhârî'nin mevcut eserlerinde bulunamadı. Bununla birlikte Buhârî'nin Ebû Küreyb'den (ö. 247/861) hadîs aldığında şüphe yoktur. Zira Buhârî, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te ondan 5 hadîs rivâyet etmiştir. Örneğin bk. Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 17.Hadîsin aynı sened ve metinle rivâyeti için bk. Ebû Yaʿlâ, *el-Müsned* (Dımaşk: Dârü'l-me'mûn, 1984), 2: 26.

eserlerde yer almamaktadır. Aynı sened ve metinlerle Buhârî'nin eserlerinde tespit edilemeyen rivâyetlerin onun günümüze ulaşamayan eserlerinde olması muhtemeldir. Nitekim Tirmizî'nin yukarıda belirtilen son rivâyetinde geçen سَمِعْت مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ يُحَدِّثُ بِهَذَا عَنْ أَبِي كُرَيْبٍ، وَوَضَعَهُ فِي كِتَابِ الفَوَائِدِ[72] ibaresi de bunu desteklemektedir. Bu ibâreden anlaşıldığı üzere Buhârî'nin *Kitâbü'l-fevâid* adlı günümüze ulaşamayan bir eseri vardır.[73]

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere, 44 rivâyetin 31 tanesi Buhârî'nin günümüze ulaşan eserlerinde kısmen veya tamamen yer almakta, 13 tanesi ise bu eserlerde bulunmamaktadır. Belirtilen 31 rivâyetin 20 tanesi tam olarak, 11 tanesi ise kısmen bu eserlerde yer almaktadır. Bunların bahsi geçen eserlere göre dağılımı şöyledir:[74]

KAYNAK	HADİS NO	TOPLAM HADİS SAYISI
et-Târîḫu'l-kebîr	7, 1322, 2346, 2681, 2863, 2883, 2926, 3127, 3170, 3194, 3458, 3577, 3606, 3621, 3622, 3628, 3637, 3897	18
el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ	619, 2549, 2862, 2870, 2884, 2901, 3091, 3240, 3614, 3621, 3765	11
el-Edebü'l-müfred	7, 2346, 2369, 3946	4
et-Târîḫu'ṣ-ṣaġîr	1322, 3606, 3622	3
Ḫalḳu efʿâli'l-ʿibâd	2884, 2925, 2926	3

Tabloda da görüldüğü üzere, Tirmizî'nin Buhârî'den yaptığı 18 rivâyet *et-Târîḫu'l-kebîr*'de, 11 tanesi ise *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'te tamamen veya kısmen yer almaktadır. Ancak *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'teki 11 rivâyetten 3 tanesi, *et-Târîḫu'l-kebîr*'deki 18 rivâyetten ise 14 tanesi *Sünenü't-Tirmizî*'deki rivâyetlerle birebir örtüştüğü için aslında *et-Târîḫu'l-kebîr*'in *Sünenü't-*

---

72 Tirmizî, "Menâkıb", 22 (3742).

73 Buhârî'nin günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserleriyle ilgili geniş bir liste için bk. Aʿzamî, "el-Câmiʿu's-ṣaḥîḥ", 6: 371-372.

74 Tablodaki toplam sayının 30 değil 39 olmasının nedeni bazı rivâyetlerin birden çok kaynakta geçmesidir.

Tirmizî'yle uyumlu rivâyetlerinin oranı *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'e göre çok daha yüksektir. Birebir ve kısmen örtüşmeyi kapsayan genel orana bakıldığında *et-Târîẖu'l-kebîr*'in payı yaklaşık %60, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'in payı yaklaşık %35'ken birebir örtüşme açısından tablo ele alındığında *et-Târîẖu'l-kebîr*'in payı %45, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'in payı ise yaklaşık %10 olmaktadır. Dolayısıyla Tirmizî'nin genellikle Buhârî'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ* adlı eserine dâhil etmediği rivâyetlerini kitabına aldığı ve bunlar içinde de *et-Târîẖu'l-kebîr*'de nakledildiği görülen rivâyetlere ağırlık verdiği söylenebilir. Ayrıca Tirmizî'nin tercih ettiği bu rivâyetleri içeren ve içermesi muhtemel olan kitapların bir kısmı günümüze ulaşamadığı için, Tirmizî'nin Buhârî'den naklettiği rivâyetlerin birçoğunun o eserlerde yer alıp almadığını, dolayısıyla Buhârî'nin o rivâyetleri kitaplarında rivâyet etmeyi tercih edip etmediğini doğrudan tespit etme imkânı bulunmamaktadır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2001.

Aʿzamî, M. Mustafa. "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 368-372. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiʿu'ṣ-sahîh*. Kâhire: Dârü'l-hadîs, 2011.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *eḍ-Ḍuʿafâu's-ṣaġîr*. Beyrût: Dârü'l-ma'rife, 1986.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Edebü'l-müfred*. Riyâd: Mektebetü'l-meârif, 1998.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Ḫalḳu efʿâli'l-ʿibâd*. Riyâd: Mektebetü'l-meârif, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Ḳırâetu ḥalfe'l-imâm*. Pâkistan: el-Mektebetü's-selfiyye, 1980.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Künâ*. Dekkan: Dârü'l-meârifi'l-Osmâniyye, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Refʿu'l-yedeyn fi'ṣ-ṣalât*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1996.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîẖü'ṣ-ṣaġîr*. 2 Cilt. Kâhire: Dârü't-türâs, 1977.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîẖü'l-kebîr*. 9 Cilt. Dekkan: Dârü'l-meârifi'l-Osmâniyye, ts.

Ca'd, Enes. "el-Mesâilü'lletî ẖâlefe fîhi'-t-Tirmiẕî şeyẖahû el-Buẖârî". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015/1): 151-176.

Ca'd, Enes. "Tirmîzî'nin Sünen'inde Buharî ve Ebû Zur'a'nın İhtilafları =

Differences Between Bukhari and Abu Zur'a in Tirmidhi's Sunan = İhtilafü'l-Buharî ve Ebî Zür'a fî Süneni't-Tirmizi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/1 (2016): 245-266.

Çakan, İ. Lütfü. "el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 7: 129-132. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Dahîl, Yûsuf b. Muhammed. *Suâlâtü't-Tirmiẕî li'l-Buḫârî ḥavle eḥâdîs̱ fî Câmiʿi't-Tirmiẕî*. Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003.

Dârekutnî, Ali b. Ömer. *Sünenü'd-Dâreḳutnî*. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2004.

Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahmân. *Sünenü'd-Dârimî*. 4 Cilt. Suûdî Arabistan: Dârü'l-muğnî, 2000.

Ebû Bekr Muhammed b. İsmâîl. *el-Muʿlim bi-şuyûḫi'l-Buḫârî ve Müslim*. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî. *el-Müsned.* 4 Cilt. Mısır: Dârü Hicr, 1999.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali. *el-Müsned*. 13 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-me'mûn, 1984.

Itr, Nûreddin. *el-İmâm et-Tirmiẕî ve'l-müvâzenetü beyne câmiʿihî ve beyne'ṣ-ṣaḥîḥayn*. by.: Matbaatü lecneti'-t-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1970.

İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed. *el-Muṣannef.* 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409.

İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed. *el-Müsned*. 2 Cilt. Riyâd: Dârü'l-vatan, 1997.

İbn Hacer el-Asḳalânî. *Taḳrîbü't-Tehẕîb.* Kâhire: Dârü'l-ʿâsime, ts.

İbn Hacer el-Asḳalânî. *Fetḥü'l-Bârî Şerḥu Saḥîḥi'l-Buḫârî*. 13 Cilt. Beyrût: Dârü'l-ma'rife, 1379.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 Cilt. Kâhire: Dârü ihyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.

İbn Zenceveyh, Humeyd b. Mahled. *el-Emvâl*. Suûdî Arabistan: Merkezü'l-Melik Faysal, 1986.

Ma'mer b. Râşid. *el-Câmiʿ (Muṣannef'in sonunda)*. 11 Cilt. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.

Martı, Huriye. "Tirmizî'nin Zevâidi ve Sıhhat Analizi: –Kütüb-i Sitte Merkezli Bir Mukayese–". *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009): 7-17.

Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrrahîm. *Tuḥfetü'l-aḥveẕî şerḥu Câmiʿi't-Tirmiẕî*. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. 12 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2001.

San'ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm. *el-Muṣannef.* Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403.

Sofuoğlu, Cemal. "Zayıf ve Mevzu Hadîsler Açısından Tirmizî'nin Süneni Üzerine Bir İnceleme". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 43-87.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Muʿcemü'l-evsat*. 10 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Harameyn, ts.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Muʿcemü'l-kebîr*. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerḥu müşkili'l-âs̱âr*. 16 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1994.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ (Sünenü't-Tirmizî)*. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâb el-Halebî, ts.